

Prof. dr Šefket KRCIĆ

140.8

141.319.8

PROLEGOMENA ZA JEDNUMOGUĆU FILOZOFIJU ŽIVOTA

“Segui it tuo corso, e lascia dir le genti!”

(Slijedi svoj put, i pusti ljude neka pričaju šta hoće!)

Dante

Abstrakt

Autor u studiji *«Prolegomena za jednu moguću filozofiju života»*, koju je stvarao nakon višedecenijskog promišljanja i življenja, kako na diskursu Istoka, tako i Zapada, problematiziranja smisla i putokaza filozofije, slijedeći Diltajev, Bergsonov, Al-Atasov, Muhićev i Tomovićev epistemološki put u poimanju svijeta i života. Riječ, najsažetije rečeno, o uvodnoj studiji – u kompleksno djelo *“Filozofija života”*. Pored pristupa i zaključnih napomena, u ovom specifičnom ogledu, razmatrana su sljedeća pitanja: Polazište filozofije života – svijest, volja, znanje i kretanje; Smisao bavljenja filozofijom; Određenje filozofije u kontekstu ljudske egzistencije; Diskurs kritičke filozofije; Šta je filozofija života; Utemeljenje filozofije života, Uspostavlje kontinuiteta filozofije života; Šta zapravo želimo; Tri kruga pitanja; Filozofska legitimacija; Kantovo poimanje života, Diltajeva filozofska slika svijeta; Smisao života, Prevladavanje pozicija idealizma i materijalizma; Živjeti svoj život – um i duh nikada ne stare; Iza života

– mišljenje ne može egzistirati; Planetarna tehnika i filozofija; Filozofija života i moderni svijet; Pogled na svijet iz perspektive filozofije života.

Jasno, radi se o prvom sistematiziranom projektu iz oblasti Filozofije života, kao centralnom pitanju, kojim otvara niz novih pitanja u cilju rješavanja dilema modernog mišljenja pri susretu ideja spiritualnog duha Istoka do pragmatičko-pozitivističkog diskursa Zapada, sve u cilju razvojnih mogućnosti filozofije obrazovanja, kao ključne pod-discipline filozofije života.

Ključne riječi: čovjek, filozofija, život, svijet, duh, filozofija života, istok, zapad, prolegomena, put, filozofska pitanja, planetarna filozofska slika, pozicija kritičkog mišljenja, racio, um, egzistencija, smisao, svijest, savjest, volja, znanje, kretanje, utjeha.

Pristup

Rasprava koja slijedi nema pretenzije da bude filozofski studij, u strogo školskom smislu te riječi, već jedna skromna prolegomena - jednog **liberalnog** i **otvorenog** razmatranja i razumijevanja **filozofije života**, kao jedne veoma važne orijentacije u suvremenoj filozofskoj misli. Pri tome, težište naše intelektualne pažnje će biti locirano i dalje usmjereno, ne samo na ono što se zove **prezent**, već na sam **futur** viđenja nas samih i drugih. Dakle, sada i ovdje - sasvim otvoreno biće riječ o sadašnjosti i budućnosti. Filozofija života, kao takva, želi ukazati da je potrebno misaono upotpuniti dinamiku današnjeg života. Takvo stanje eliminiraće iz čovjeka pasivno držanje, koje je dugo vremena važno za jednu od njegovih trivijalnih osobenosti!

Kontekst filozofije života, predstavlja dugogodišnji misaoni projekt, koji je ovdje viđen i vođen u fenomenološkoj redukciji i dimenziji jednog svojevrsnog vertikalnog sagledavanja ove moderne filozofske struje, tj. u odnosu prema vlastitoj historiji pojma, gdje ništa nije kontigentno, već se čitava problematika tematizira na relevantnim disurksima i filozofskom

življenju, kao istinskog umnog djelanja. U tom smislu, filozofija života dolazi k nama i u nama iz vidokruga jednog hermeneutičkog prevladavanja apstraktne filozofije i dolaženje u svijet kritičkog razumijevanja života, ode nosno njegovog realnog osmišljavanja i poimanja. U biti, filozofija života se javlja u modernom mišljenju kao svojevrsno kritičko prevladavanje apstraktnosti. Prema tome, jedna istinska filozofija, ako jest - ona mora biti kritička. Takva mogućnost nam se nameće posebno iz recepcije Kantovog filozofskog pregnuća.

Helem, ovdje se filozofija života javlja kao reflektiranje pitanja čovjeka, koja želi nastaviti onu autentičnu viziju filozofije - kao izrazite ljubavi i naklonosti prema mudrosti (ne samo u apstraktno-teorijskom, već i u primjenjenom - životnom smislu). Kao takva, filozofija života - predstavlja umnu i osjetilnu težnju za srećom i užitkom kao bitnim načinom uzdizanja i kritičkog prevladavanja raznih oblika predrasuda (koji vode do najmračnijih puteva zločina), i misao razboritog života. U tom smislu, njen ključni cilj ostaje kao mogućnost traženja i propitivanje smisla života i svih onih pitanja koja proizilaze i tok konteksta. Svakako, ovdje je važna *pozicija mišljenja*, kao svojevrsno polazište ka cilju. Na tom putu, polazio sam od samog smisla *razlikovanja*, a posebno uvođenju dijaloga kao ideje vodilje u stvaranju vlastite pozicije i poimanju raznih gledišta filozofije života koje dolaze iz pojedinih škola mišljenja.

Prema tome, ova misaona istraživanja artikuliraju i kritički slijede prožimanja i preplitanja raznih mišljenja u cilju približavanja ideja iz života literature i konkretnog bitisanja. Na taj način, naša dalja promišljanja kroz proces istraživanja predstavljaju imanentni izraz i težnju stvaranja duhovne komunikacije kroz proces približavanja čovjeka filozofiji i literaturi, odnosno, približavanja relacija čovjeka i čovjeka, tj. kao stalnu težnju prevladavanja međusobne alijeniranosti kao izraza postavljanja temelja trajnog dijaloga u modernoj filozofiji, čiji je zajednički cilj smisao slobode i istina življenja. Jer, nakon dvadeset i pet stoljeća filozofske istine, u ovom dunjalučkom životu danas sve postaje neizvjesno!

Polazišta filozofije života:

Svijest, volja, znanje i kretanje

Ovdje će biti riječi o pitanjima praktikuma, tj. filozofiji života kao praktičnoj filozofiji života. Zatim, implicitno, rasprava će se odvijati kao proživljena djelatnost. U pitanju je sistem *znanja* koje se u civiliziranom svijetu, po pravilu u cjelosti poklanja, ustupa, kako hoćete. Problemi se javljaju u prenošenju znanja kao umijeća. U tom pogledu, fenomen interneta danas igra veoma važnu ulogu.

Filozofirati, znači misliti i živjeti u duhu vremena, čiji zamah nosi pisac, snažno ukorporirajući opštenarodno duhovno stvaralaštvo i vizija moderne i postmoderne. To je najbolji način da se pokažu na primjerima kopče povezanosti i kontinuitet razvoja Duha u vremenu.

Filozofija života namjerava da odgovori na brojna pitanja izazova u vremenu, slobode čovjeka i uopće, ljudskih prava. Da se uspostave napori povezivanja ideja i pojmova kroz povijest filozofskog mišljenja, kako bi hegelovski rekli – išli putem ka apsolutnom duhu, tj. težnji osvajanja apsolutnog znanja. U tom smislu, filozofija je nužno mora sagledati smisao historije da bi mogao raspravljati o principima čuvanja identiteta. Na taj način, filozof radi na oblikovanju ne samo vlastitog duha, već i duha naroda kojem pripada. U tom kontekstu, filozofija filozofije se javlja kao svojevrsna filozofija historije, čiji smisao će biti predmet naše posebne pažnje (vidi fragment br. 20).

Hegelova *“Fenomenologija duha”*, koja prema Marksu predstavlja, *ognjište filozofije*, počinje s pojmom i programom *objašnjavanja*. U tom kontekstu, Hegel je kao mislilac neodoljiv i izazovan. Prema njemu *“filozofija se mora čuvati htjenjem da bude utješivan”*, napr. Beogijevom stavu o *filozofiji kao utjehi* (“Utjeha filozofije”).

Svakako, Hegelova *“Fenomenologija duha”* sasvim svojim sadržajima (Svijest, Samosvijest, Um, Duh, Religija i Apsolutno znanje) predstavlja svojevrsno razmeđe klasične filozofije iz kojeg se budi moderna filozofija, među njima i disciplina – *filozofija života*. Upravo pitanja *Svijesti* osjetilna

izvjesnost ili "ovo" mnjenje, opažanje ili stvar obmana, snaga i razum, pojave i nadosjetilni svijest); *Samosvijest* (istina izvjesnosti samoga sebe, samostalnost i nesamostalnost samosvijesti, gospodstvo i ropstvo, sloboda samosvijesti, stoicizam, skepticizam i nesretna svijest); *Um* (izvjesnost i istina uma, programski um, ozbiljenje umne samosvijesti, zadovoljstvo i nežnost, zakon srca i čudnost uobraženosti, vrlina i tok svijesti, individualnost koja je sebi realna sama po sebi i za sebe je um koji ispituje zakone); *Duh* (pravi duh, običajnost, sebi otuđeni duh, obrazovanost, svijet sebi otuđena duha, prosvjeta, apsolutna sloboda i užas, moralnost, savjest, lijepa duha); *Religija* (prirodna religija, religija umjetnosti i očigledna religija); *Apsolutno znanje* (ovdje duh nije prevladao svijest, već se ona odnosi kao prema totalitetu njegovih određenja, koji se po sebi pretvara u duhovnu bit).

Bez obzira što je Hegel pravdao ideologiju Pruske države, tadašnja vlast je bila svjesna izuzetne Hegelove dominacije razorne moći njegove filozofije. Nakon Hegelove smrti (1831), pozvali su njegovog najbližeg kolegu, suradnika i prijatelja, profesora *Šelinga* (koji je pet godina bio mlađi) da otvori javnu kritiku Hegelove filozofije, a sve u cilju razvoja i dominacije Hegelove filozofije. Na taj način pojavile su se dvije struje: *Hegelova ljevica* (na čelu sa Marxom, B. Bauerom, L. Foerbahom, M. Hesom (Moses Hess), H. Hajnom (Neinrich Heine) i drugi poznatiji kao mladohegelovci) i *Hegelova desnica* (na čelu sa Krunom Fišerom, Karlom Rozekrancom, Eduardom Gansom, F. Vilhelmom Karoveom, K. Ludvigom Mišelom, Hajnrihom B. Openhajmom, J. E. Erdmanom, Konstantionom Raslerom i drugim koji su tvrdo i apologetski slijedili Hegelovu političku filozofiju). Na taj način, razvila se atmosfera stvaranja suvremene filozofije, a time su se i javile višestruke mogućnosti za utemeljenje discipline filozofije života.

Smisao bavljenja filozofijom

Posvećujući se filozofiji, uvijek sam se pitao koji je njen smisao i značaj za pojedinca i društvo u cjelini. Njena sintetičnost znanja izaziva mnogemislioce i protagoniste iz ranih znanstvenih sfera. Ipak, njom se danas, s obzirom na brojnost čovječanstva, mali broj ljudi bavi. Filozofija

predstavlja izazov za one kojima je mudrost u umu i ljubav u srcu. U svakom slučaju, filozofa krasi razumijevanje problema, a poznato je da se tolerancija i progres mogu stvarati iz svijeta razumijevanja. Kroz povijest čovječanstva, filozofi su uvažavani kao bića od znanja. Zato, razumijevanje smisla i značenja svijeta je od posebnog značaja, što čine filozofi približavajući i odgovarajući tajne svijeta.

Prema tome, filozof je poseban stvaralac, koji je sa svojim djelom uvijek prisutan na društvenoj i kulturnoj sceni, bez obzira kada je to djelo nastalo. Međutim, rijetka su društva koja su regulirala status filozofa da se svojim poslom mogu nesmetano baviti.

Filozofi su prepoznatljivi po svojim stavovima. Njihove ideje prevazilaze okvire jednog vremena ili nekog pravca. Međutim, filozof je, ipak, građanin nekog društva. Bez obzira na sve te reference, on je uglavnom usamljenik u svom vremenu. Međutim, njegovo usamljениčko razmišljanje predmet je pažnje onih koji misle na progres i promjenu stanja stvari u svijetu. Filozof je uvijek protagonist budućeg mišljenja o boljem životu. Dakle, filozofija je proces mišljenja o konkretnim i metafizičkim problemima, kojima se želi ostvariti i promisliti nešto novo. Filozof živi svoj život u traganjima i opisivanjima moguće stvarnosti. U tom poslu on se sučeljava sa raznim teškoćama.

Filozofska preispitivanja smisla življenja i položaj čovjeka u kosmosu nipošto nije znak osporavanja filozofskog diskursa, već naprotiv, njegovo osmišljavanje. Zato su filozofi, kao mislioci i ljudi, uvijek primjereni situacijama. Filozof svojim streljanjima oživljava preokupacije pisaca i znanstvenika. Dakle, od preispitivanja ne prijeti nikakva opasnost, niti dovodi u pitanje individualnost mišljenja.

Zato, smisao bavljenja filozofijom treba tražiti u traganjima za novim pristupima mišljenja i traženju novih odgovora na stara i nova pitanja vremena. U svim tim situacijama, filozofi su na ispitu vremena, jer njihovo angažiranje upućuje u nove tokove mišljenja, jer se time sučeljavaju sa novim ispitima umnosti i moralnosti. To je, dakle, važna uloga misije filozofije u vremenu. Ona pokreće i motivira kreativnu snagu kod mnogih ljudi i upućuje na principe umnosti i razumijevanja svijeta. Filozofi misle

tradiciju i oživljavaju plemenite ideje kroz povijest koje su se javljale. One teže svojim mislima za stvaranje društva, harmonija i blagostanja. Otuda i intencija mnogih pravaca filozofskog mišljenja da vladari budu filozofi. Filozofija ne samo što inspirira, već i zadovoljava znatiželju onih kulturnih poslanika koji teže da shvate svijet. Zacijelo, samo tumačenje filozofije dovodi do izmjene okolnosti življenja kod ljudi i približavanja gledišta. U samoj intenciji tumačenja i mijenjanja svijeta, filozofi teže stvaranju novih krugova mišljenja. U tom kontekstu, filozof živi autentično i pribrano. Njegova sugestivna predavanja se pamte od starih antičkih vremena do danas.

Polazište smisla za studioznim bavljenjem filozofijom dali su francuski enciklopedisti. Riječ je o grupi francuskih znanstvenika, književnika i filozofa koji su napisali i objavili čuvenu Enciklopediju nauka, umjetnosti i zanatstva, po kojoj su i dobili naziv. Cilj im je bio da se rezultati njihovih naučnih istraživanja objave i tako postanu pristupačni široj javnosti. Među njima najpoznatiji su bili Didro, Volter, Ruso kao i drugi francuski prosvjetitelji, znanstvenici i filozofi (*Dalamber, Monteskje, Holbah, Helvecijus* i dr.). Zahvaljujući, uglavnom, njihovom sistematskom i upornom radu, objavljeno je 35 velikih tomova Enciklopedije, najznačajnijeg kulturnog spomenika epohe prosvijećenosti. Enciklopedicisti nisu bili jedinstveni u svojim pogledima na prirodu i društvo, ali ih ipak približuju racionalistički duh, prosvjetiteljske namjere, oštra kritika starog režima i izvjesna materijalistička gledanja.

U jednom od fragmenata biće riječi o problemima (ne)mogućnosti filozofskog određenja. Dakle, u filozofiji ne može sve biti gotovo i sve riješeno. Zašto je to tako u filozofiji u odnosu na humanističke ili prirodne znanosti? Filozofija daje dijagnozu vremena. Prema tome, istina se mora pronaći u historiji. Međutim, istraživanja tzv. historičara predstavljaju smetnju da se tradicija pomisli. Filozofija je najčvršće ostala vezana za tradiciju, zato je za svoje ideje uporište našla u pjesništvu, jer je ono najviše vezano za mišljenje. Zato, filozofija i pjesništvo idu - ruka pod ruku, u povijesti svih civilizacijskih krugova tradicije, kao i moderne.

Dakle, ovdje imamo filozofiju života kao svojevrсну filozofiju duha ili filozofiju filozofije. To je, dakle, put da se pomisli na nov način tradicija tradicije.

Filozof zna ukazati ne samo na smisao, već i na besmisao mišljenja i življenja. Naime, što je veći stvaralački domet ljudi, to je i rušilačka strategija razornija, a to se jasno uočava u tenzijama stvaranja novog svjetskog pokreta. Zato, mislilac treba da istraje na idejama humanuma, istine i slobode, kao i da njegov životni poziv ne treba da bude izigran. Uistinu, filozofija je moguća samo kao slobodno mišljenje koje oplemenjuje svijet. Za filozofa, vizija novog svijeta predstavlja svojevrsnu utjehu da istraje u naporima otklanjanja nesporazuma sa okolinom. Zato, veliki mislioci utječu jedan na drugog, tražeći rješenje za otjelovljenje svojih ideja. Zato, misija filozofa jeste da otklanja besmisao i anahronost, ne kao puko razumijevanje, već kao istinski praksis. U tom smislu, ako se ljudi čvrsto vežu za date riječi, u takvom društvu i filozofska djela su dobro došla. U svakom slučaju, filozofska djela u sebi nose moguću sliku svijeta.

One zemlje koje potiskuju filozofe, ne objavljuju njihova djela, one su same sebe dovele u stanje kulturne marginalizacije. Zato je filozofija temelj kulture svakog naroda. Onima koji to ne shvataju, teško je i dokazivati.

Određenje

Bez sumnje, filozofija jeste, kako za vrijeme pet milenijuma svoje povijesti, tako i danas, predstavlja otvorenu misao, koja se neprestano pita za svoje određenje. Među filozofima, ne postoji tzv. "opća suglasnost" u vezi određenja filozofije. Zato je problem određenja doista postao ključni problem historije filozofije. Zacijelo, postoje brojni problemi pokušaja definiranja pojma filozofije i to možemo pretpostaviti pažljivim sagledavanjem nekih od poznatih pregleda historije filozofske misli (*Hegel, Vindelband, Rasel, Kopliston* i drugi). Danas, navođenje tih brojnih odrednica filozofije odvelo bi nas u nedogled (a što se podrazumijeva). Naravno, sasvim je jasno i razumljivo poimati različita određenja filozofske misli, jer je to energija za razvoj kulture i uopće društva u cjelini. Zato se pitamo, kako bi izgledala filozofija i društvo da postoji samo po jedna važeća misao u određenom problemu ili fenomenu? Zacijelo, ne samo filozofija, znanost, već i društvo u cjelosti bi zapalo u ćorsokak jednodimenzionalnosti. Sjetimo se, već spomenutog *Hegela*, i njegovog poimanja različitosti filozofije, koji kaže:

“Filozofije, ma kako da se razlikuju, ipak imaju tu zajedničku osobinu što predstavljaju filozofiju”. Jasno, filozofija, kao misaono razmatranje dolazi iz uma.

Tako i filozofija života se ne može odrediti jednom mišlju, onako precizno, kao što je to slučaj s posebnim znanstvenim disciplinama (matematikom, fizikom, hemijom, biologijom, psihologijom isl). U biti, filozofija života svojim tematskim sadržajimai misaonom orijentacijom je odavno sebe izdiferencirala u posebnu disciplinu duha i kao takva zalužuje posebno teorijsko razmatranje. Upravo njeni sadržaji i smisao predmeta trebaju da nađu veći interes za proučavanje, posebno kod mlađih ljudi koji teže da formiraju vlastiti svjetonazor. Bez sumnje, *filozofija života* – svojom tematskom orijentacijom prodire u sva područja stvarnosti. Naravno, svojim bitnim određenjem za *život čovjeka*, ona ide dalje od *antropologije*, a time i od filozofske antropologije. Jasno, ona se razvija kao svojevrsna filozofija duha, odnosno filozofija filozofije jer teži sistematskom proučavanju refleksija svakodnevnog života i djelokruga rada čovjeka. Jasno, strogom smislu riječi – *filozofija života* i dalje ostaje najdublje vezana za *povijest filozofije*, što se ne može reći, primjera radi, za discipline kao što su: gnoseologija, astronomija, pa i donekle metafizika.

Za šta se filozofiji zauzimaju? Filozofi kao mudri i racionalni ljudi svojim djelima i govorom zrače mudrosti. U tom smislu, svaka dominacija u sferi mišljenja i djelovanja je u povijesti čovječanstva stvarala tragične situacije vremena, koje čovječanstvo ne može zaboraviti. Najtragičnije jeste kada se filozofija pretakala u idelogiju, čiji konkretan rezultat je stradanja na milione ljudi (primjeri fašizma, staljinizma i drugih oblika totalitarizma). Oni filozofi koji su negirali takvo stanje ostajali su bez svojih glava, upravo zato što su odgonetali sudbinu čovjeka i situaciju vremena u kojem živi. Takve analize nas upućuju na ozbiljno sagledavanje i tumačenje historijskih činjenica.

Filozofija u kontekstu ljudske egzistencije

Za proučavanje filozofije nijedan aprirodan program ne može se smatrati podobnim, posebno ne oni koji su prožeti ideologijom. Zato smisao

filozofije u kontekstu ljudske egzistencije tj. istinskog življenja treba poći od autentičnog značenja samog pojma filozofije. U svakom slučaju, sve ovisi šta se pod tim pojmom podrazumijeva kroz povijest same filozofije kao i njeno značenje u kulturi današnjice, odnosno moderne i postmoderne.

Jasno, *filozofija je vječna*. Kao takva, oni koji su je izabrali za svoj poziv odlučili su se na jedan vlastiti džihad, tj. na borbu sa samima sobom, na borbu sa dilemama i preokupacijama ideja koje postaju preokupacija mudrih i učenih ljudi. Zato je potrebno promišljati kakav je položaj filozofije u vremenu. Filozofija se otvara pitanjima, što će biti jedno od naših posebnih tema razmatranja biti filozofije života.

Nedvojbeno, filozofija znači "*ljubav prema spoznaji i znanju*", tj. kako je ovu oblast promišljao jedan *Sokrat*. Zacijelo, u civiliziranom svijetu postoji *istina*, to nije obična riječ, već u njenom autentičnom značenju, koja pripada znanju. Dakle, filozofija u svojoj biti znači traganje za istinom. Taj posao mogu raditi samo oni koji su željni znanja. Smisao takvog traganja je utemeljen na ljubavi, tj. priroda insana je usmjerena u tom pravcu. Taj izbor bavljenja se razlikuje od onih postupaka od kojih se odmah traži konkretna korist. Mi smo se ovdje odlučili na onaj aristotelovski put, tj. "*sve druge znanosti su korisnije od nje, ali nijedna nije od nje* (filozofije, napomena Š.K.) *nije bolja*". U tom kontekstu se filozofija duboko razlikuje od znanosti (nauka) i od vjere. Danas, kada postoji evidentna dominacija duha tehnike nad humanističkim znanostima, filozofija igre, zacijelo, posebnu ulogu jer je u raznim aspektima potrebna čovjeku i uopštemodernom životu. Kao univerzalna misao, filozofija i dalje traga za odgovorima na ključna pitanja života i društva, kao i da ta tumačenja pretvara u *djelo*. Tako su nastala nezaobilazna djela dvadesetog stoljeća "*Bitak i vrijeme*" (Hajdeger), "*Biće i ništavilo*" (Sartre), "*Mit o Sizifu*" (Kami), "*Dva grada*" (Bulgakov), "*Štit od zlata*" (Muhić) i druga koja obilježavaju vrijeme u kojem egzistiramo.

Imajući u vidu kontekst spomenutih djela, kao i onih brojnih koja smo upijali danima i godinama, daju povoda da *pomjerimo* značenje filozofije od onog tradicionalnog što dolazi od Sokrata na ovamo, kao ljubav prema znanju, zato je nepohodno prihvatiti novi oblik života i uopće ljudske

djelatnosti u novom vremenu. Zato, pomjeranje osmišljavanja značenja filozofije dolazi iz svijeta fenomena života, koji pred mislećim čovjekom danas traži *logično* i racionalnoobjašnjenje svijeta i postojanja. Ne radi se o postupku da je filozofija protiv drugih oblika znanja, kao što je gnostički oblik znanja, kao što je gnostički oblik tumačenja i redepicija svijeta (u pogledu prevladavanja uma ako je nemoćan u traženju istine), već se radi prvenstveno o jasnom razumijevanju istine egzistencije bića i njegovog opstanka u mikrokosmosu življenja. Prema tome, filozofija se javlja kao racionalno gledište prema svijetu. Međutim, ona biva često negirana od naivnih i površnih ljudi. No, te oblike kriterijstva treba zanemariti, na što su već u starom vijeku i kasnije ukazivali filozofi.

Zato je potrebno problemski misliti. U tom kontekstu odlučili smo se na izbor tema i pitanja (iz tri kruga mišljenja) da na temelju razuma koji smo dobili od Svevišnjeg i razvili pomoću plemenitih ljudi, od kojih smo jedan broj napomenuli u našoj "Zamisli uz ovu temu", da uz vlastitu intenciju i unutrašnji džihad (kao borba sa samim sobom) logički tumačim svijet u domenu mudrosti sokratovske, platonovske, aristotelovske, epikurejske, ibinskinske, rušdovske, farabijevske, gazalijevske, dekartovske, spinozističke, volterovske, kantovske, hegelovske, marksovске, šopenhauerovske, kjerkegorijevske, ničeovske, muhićevske, rortijevske mudrosti ili mudrosti brojnih drugih mislilaca i velikana koji su u svojim djelima tumačili i objašnjavali svijet.

Razumljivo, naša misija ne poriče značaj ni empirijskih humanističkih znanosti, koje su na osoben način (svaka za sebe) veoma seriozno posvećivale pažnju vidljivim tragovima filozofije i ljudske egzistencije. Zato je potrebno i jedno novo značenje, a to je ono koje crpi sokove duha iz literature. U svakom slučaju, svođenje filozofije na puku znanost (nauku), ona gubi ugled. Zato je potrebno filozofiju uzdići iznad znanosti, ne samo definicijom, već i izborom tema za moguće rasprave.

Zato filozofija mora stalno obraćati pažnju i na druge oblike znanja. To je njena metodološka mogućnost, kako bi njena gledišta uvijek bila svježija i aktualna. Međutim, pri svemu tome treba biti oprezan, jer i samo svođenje filozofije na "znanost o znanosti" je njeno sužavanje i atakovanje na cjelinu.

Zato filozofija treba da forsira nova pitanja, ne samo historijska pitanja, tj. krugove trajnih ljudskih pitanja o biću i mišljenju. Stoga, od izuzetne važnosti jeste činjenica da filozofi ne smiju davati zbunjujuće odgovore na postavljena pitanja. Da se ne bi odvojila zbunjujuća rasprava, zbunjujuće misli, neophodno je da problematizacija sadržaja bude razgovjetna i razložna. To je jedan od puteva da se ne stvara konfuzija u diskusijama. Jasno, sama konfuzija je dovoljna da se prekine logički razvoj ideje nekog pojma. Prema tome, smisao traganja i želje filozofa treba da bude usredsređena na pažnju promišljanja istine postojanja. To bi bile osnovne jedinice svijesti. Zato treba praviti distinkciju između originalnih ideja velikih filozofa (poput Heraklita, Sokrata, Platona i Aristotela) i drugih brojnih epigona u raznim oblastima filozofije. Međutim, moguće su greške i kod tumačenja gledišta spomenutih originalnih mislilaca, posebno ako dolazi do apsolutizacije njihovih ideja. Upravo su to neki pokazatelji koji stvaraju probleme interpretacije tijekom historije razmišljanja. U sferi vjere (religije) stvari stoje sasvim drukčije, o tome svjedoči činjenica, kada se jedna ideja prihvati u okviru javnosti jedne vjere, često se događa (što može biti opasno) da se ista poima apsolutnom i svetom.

Malo je mislilaca koji su, poput Sokrata, izrazili javno svoju duhovnu skromnost, poput one tako poznate kraljice “ja znam da ništa ne znam”! I to je došlo do mislioca kojem u svom vremenu nije bilo ravna. Dakle, većina tumačenja svijeta od običnih ljudi je najčešće neskromno. Pri tome treba imati u vidu činjenicu da su čovjekove mogućnosti u sferi razmišljanja veoma ograničene. O tome govore i primjeri slučajeva naklonosti prema određenim filozofskim pravcima. Zato se i sama filozofija kao oblik mišljenja i tumačenja svijeta javlja pod vidnim utjecajem vremena u kojem njeni akteri (filozofi) stvaraju i žive. Dakle, ideje filozofa jednog vremena stvaraju opredeljene filozofske škole koje su obilježile pojedine etape ljudske povijesti i civilizacije.

Poznati šansonjer *Ibrica Jusić* iz Dubrovnika, je jednom prilikom, za vrijeme razgovora sa pripadnicima “sedme sile” izjavio, kako mu je svojevremeno krajem 60-tih godine XX stoljeća čuveni bošnjački pjesnik *Mak Dizdarević* zborio: “... mani se virova, uspjećeš samno ako život shvati kao jednu lahganu rijeku koja teče”, u virovima su najčešće hit pjevači, pa zato

kratko traju. Nikad ne treba biti da je čovjek stalno medijski dostupan, jer na kraju krajeva, i najboljeg kolača je nekad preko glave, naglašavao je filozofsko-pjesnički nadahnuti solist Jusić.

Prilikom otvaranja pitanja iz sfere filozofije kao i izdvajamo neka tra-ganja u okvirima čovjekovog života, rada i sudbine, pri samom izboru pi-tanja posebno ćemo naglasiti na argumentaciju i bit činjenica.

Diskurs kritičke filozofije

Filozofija života, u skladu sa pokušajem određenja, bitno se temelji i razvija iz pozicija *tradicionalne* i *moderne* kritičke filozofske baštine. Dakle, razvojem filozofije zapaženo se čuva tradicija i kultura jednog nara-da. U tom smislu, i sam *Hegel* - je ukazivao, da postanak filozofije, polazi iz očaravajućeg mišljenja i neposrednog znanja o svijetu i istini (*Hegel*, "*Enciklopedija filozofskih znanosti*"). Dakle, za postanak filozofije je bitno iskustvo i životna potreba o rezeniranju svijesti.

Shodno toj poziciji, sam *Hegel* je najavio put *kritičke filozofije*, koja će svoje oličenje kasnije ostvariti u modernoj, odnosno suvremenoj filozofs-koj misli. Prema *Hegelu*, primjer kritičkog mišljenja u filozofiji demostri-*rao je E. Kant*. Prema *Hegelu* "*kritička filozofija*" podvrgava, dakle, prije svega ispitivanju vrijednosti *razumskih pojmova* koji se upotrebljavaju u metafizici – uostalom i u drugim znanostima i u običnom predočavanju. No, ta kritika ne ulazi u sam sadržaj i međusobno određeni odnos tih misaonih određivanja, nego ih razmatra prema opreci *subjektiviteta* i *ob-
jektiviteta* uopće."

Jasno, kritičkoj filozofiji i *filozofiji života* zajedničko je *iskustvo* i *spoz-
naju* istina i težnja k slobodnom mišljenju i življenju. Briga o misaonom određenju filozofija je u kulturi mišljenja udarila nezaobilazan pečat po čemu je prepoznatljiva među svim disciplinama duha. Na takva misao-na određenja, prema *Hegelu*, ukazuje posebno i *Fihteove* (*Fihte*) filozofija. *Hegel* će precizno reći: "Ova je filozofija, misli na *Fihteovu*, Š.K., na met-odu da se raspravi metod logike trebala bar toliko utjecati da se misaona određenja uopće ili uobičajeni logički materijal, vrste pojmova, sudova, zaključaka, ne uzimaju više samo iz razmatranja i da se tako prosto em-

piriski pokupe, nego da se izvedu iz samog mišljenja. Ako mišljenje treba da bude slosobno da išta dokaže, ako logika mora zahtijevati da se dadu *dokazi* i ako hoće da poučava u dokazivanju, onda prije svega mora biti sposobna da dokaže svoj majosebujnji sadržaj, da vidi njegovu nužnost.”

Prema tome, kritička filozofija je kompleksna filozofija života, jer se temelji na spoznaji prosuđivanja u sferi spoznaje iskustva iz kojeg proizilaze reference misaonog određenja, ono što će u suvremenom mišljenju demonstrirati u svojoj recepciji filozofskog mišljenja *R. Rorti* (Richard Rorti), *Ž. Darida* (Jacquelsa Derrida), *F. Muhić* i drugi. Ovi mislioci su ukazali u svojim esejima i raspravama svu nužnost povezivanja filozofije i umjetnosti u cilju krotičnog promišljanja spoznaje. Naravno, filozofiji pripada izvršna vlast, hegelovski rečeno u tvorenju, razrješavanju i globalizaciji duha. Zato, filozofija ostaje ideja i pogled na svijet, koja sama sebi kritički propituje i misli.

Filozofija kao pogled na svijet, predstavlja svojevršno *kritičko upućivanje* u sam proces mišljenja i življenja. U filozofiji se kritika odnosi napose na ispitivanje valjanosti fundamentalnih teza teorijskog mišljenja i praktičnog djelovanja.

Prema zagrebačkom filozofu, dr. Dailu Pejoviću, u modernoj filozofiji su se izdiferencirale “dva puta otvorena u filozofiji poslije Hegela: jedan je put pojedinaca, a drugi je put društvene egzistencije. Uža sve razlike, oba puta isprepletenu vode spram konkretne osjetilne zbiljnosti i vraćaju filozofiju svome vremenu.” U tom smislu, naša pozicija ide na teren identiteta pojedinačne filozofije egzistencije i načina življenja. Međutim, bez obzira na opsjednutost individualitetom, ne može se zaobići ni kolektivna svijet, od čijeg stepena kulture ovisi i mogućnost realizacije filozofskih ideja, koje žele biti realitet i u interesu stvarnosti. U tome kritička filozofija, svojim nazorima djeluje podsticajno na stvaranje kritičke inteligencije, tj. stvaranje ličnosti koje javno mogu iz duha filozofije promišljati, aktualne pojave i ukazivati na njihove nedosljednosti i manipulacije ljudima, ukoliko su, kao takve, prisutne. To je put prilaska kritičkom i otvorenom mišljenju, recimo, jednog, *Karla Popera* (K. Popper, 1902-1994) i njegovom svijetu ideja.

Filozofija života se pita: Šta je temelj društvenog života? Šta je u biti duhovnog gledanja? Naravno, na sva ova pitanja potrebni su kritički i analitički odgovori, kako bi ostali na nivou filozofskog promišljenja svijeta.

Šta je filozofija života?

Na prvi pogled svima to izgleda poznato! Nama je ovo pitanje velika tajna, jer kao takvo ono nije na jednom mjestu precizirano i riječeno kako otvoriti ovo pitanje i pokrenuti diskusiju? Podsjetimo, "filozof pokušava da misli svijet, drugoga i samoga sebe i da shvati njihove odnose" - **Merlo Ponti** (Maurice Merleau-Ponty). S ovim pitanjem, svijesni smo, putujemo oko svijeta da bi došli do sebe. Putujemo umbretovski licem na dolje, kako bi spasili oči od jake svjetlosti. Putujemo, da bi svakog mogli pogledati otvoreno u oči. Sam pojam filozofija života se ovdje želi upotrijebiti u njenom punom ontološko-gnoseološkom i antropološko-epistemološkom značenju. Zatim, ova misao se grana i kroz etičko-estetsko življenje. Dakako, riječ je o širokoj označenoj temi, koja, sama po sebi, ne može ukrotiti i determinirati u stroge znanstvene okvire. Zato se ovdje, prema našem viđenju, ima namjera ukazati na bitne teme, pojmove i sadržaje koji bi omogućili filozofski razgovor o naslovljenoj disciplini duha.

U želji da odgovorimo na ovo pitanje, ukazujemo na prisustvo određenih zabluda. Zablude filozofije se ogledaju, ako se ne pretpostavljaju i drukčija tumačenja, od onog koji odstupamo. Filozofska spoznaja života i svijeta predstavlja jedan vid tumačenja koji su uvjetovani težnjom istraživačima. Zato ovu tvrdnju možemo potkrijepiti stavom: "Prva je filozofija života smatrati svaki dan kao celinu, i to celinu jednog slova u riječi i knjizi. Svaki dan raditi ono što će se uvijek raditi, i nijednog dana ne raditi ono što ne treba nikad raditi. Samo se tako može postići onaj pravi, prirodni a svesni kontinuitet i čvršća veza u jednom životu kolevke s grobom. Samo takav život dobija nakog izvesnog smisla - samo tako čovjek može stvoriti od sebe neku vrednost. Otud je život većine ljudi bez smisla, u knjizi života mnogi su listovi iscepani ili izmrljani, jer o mnogim danima nije vođeno računa. Čovek obično računa na godine, mesece, a ne vidi da je sve to sastavljano od dana" (Božidar Knežević).

Svetonazor modernog čovjeka danas se ne može zamisliti bez poznavanja filozofije njenih strujanja i disciplina. U svakom slučaju, ova pitanja su mnogo kompleksnija nego što se misli. Zato, radi lakšeg elaboriranja problema koji smo sebi stavili u zadatak, slobodni smo sada i ovdje pozvati u pomoć filozofa **Karl - Hajnca Volkmana Šulka** (Kalr-Hinz Volkmann-Schluck), čije razmišljanje je poznato u djelu "**Uvod u filozofskom mišljenju**" (*Einführung in das philosophische Denken*). Ovaj ugledni njemački filozof piše: "*Filozofija se, dalje, nudi kao mnoštvo učenja različitih filozofa, i čini se kako nas poziva da izaberemo jednog određenog filozofa čijim učenjima možemo da podignemo ugled svom vlastitom pogledu na život i svijet. Pitanje koje se tada postavlja filozofiji glasi: Kojeg filozofa da izaberem za sebe? Koja se filozofija najviše podudara sa mojim shvatanjem života? Čini se da filozofija tada izlazi u susret potrebi kojom su zahvaćeni oni građani koji bezobzirno materijalizuju i ekonomizuju sve odnose u životu, a ipak ne bi hteli sasvim da se odreknu toga da sebe uzvišeno prikazuju u 'idealističkim stremljenjima prema nečemu više.'*"

Ali, filozofija može da se procenjuje i u pogledu na to: Da li, i u kojoj mjeri, ona može da se upotrijebi u svrhu nekog nazora na svijet; da li je, i u kojoj mjeri, ona upotrebljiva kao recept za legitimisanje zahtjeva za moć nad političkim i kulturnim oblikovanjem čovjekovog života..."

Ovdje na svjetlost dana iznosimo jedan niz vlastitih meditacija, poslanice, sintetičkih misli koje, nasuprot vremenu **zarobljenog uma**, kako bi se izrazili Česlav Miloć i Rasim Muminović, žele biti bistre misli, u naučnim okolnostima u kojima su nastojale. Bez obzira što su filozofi promišljali svijet i njegovu realnost, ipak su nailazili na nerazumijevanje od raznih faktora, u vezi javnog ispoljavanja svog gledišta. Poznato je, da su se filozofi gotovo u svim režimima nalazili pod policijskom prismotrom. Recimo (Navedimo, da je Volter bio zatvoren zbog verbalnog delikta u tvrđavi Bastille. To vrijeme je iskoristio da napiše dramu **Edip**, koja ga je kasnije proslavila. Zbog mimoilaženja sa nekim skribantima (sunarodnicima, čija imena ne zavrijeđuju spominjanje u ovako ozbiljnom filozofskom tekstu, koji su pokrali velike bilježnice i dnevnike udovicama rahmetlija, čime su širili protiv autora raznu propagandu bez ljudskog pokrića). Ta skribomanija pojedinaca je proizvela skandalozne knjige, čiji su autori, odavno pod

zemljom, a promoviraju se i manifestiraju na skupovima, gdje se autor ovih redova onemogućava sudjelovanju, uz strogu policijsku prisмотru. Vlast prema filozofiji ispoljila je grubi despotizam. Još je Volter tvrdio da "filozofi moraju imati dvije ili tri rupe da bi se sakrili od pasa koji ih progone". Ta situacija se nije bitno izmijenila ni na kraju XX stoljeća.

Filozofija motivira za dnevni, heftični, mjesečni i godišnji period i na duže vrijeme planiranje vremena i smisla življenja. Filozofija života nas doводи u najbližu vezu filozofsku egzistenciju, političku ideologiju u historiji. Kao takva, filozofija života je postala jedan mogući diskurzivni odgovor na postojeće odnose u društvu i uopće u svijetu. Zbog svega toga, filozofija neminovno nosi politička obilježja, kao i put etike, tj. doseza najvišeg dobra i uzvišenog estetskog doživljaja. Takva orijentacija predstavlja, trijumf racija nad beznađem.

Povjesno - filozofsko pitanje u dvadesetom stoljeću otvara jednu novu filozofsku perspektivu raznih pitanja i kriterija. U tom kontekstu, našu pažnju privlači jedna posebna filozofska preokupcija, a to je moderna filozofija, koja je oličena u najznačajnijim misliocima (XX stoljeća). To su: *Huserl, M. Hajdeger, Vitgenštajn, Derida, Dž. Plamenac, Sartr, Gadamer, Adorno, Markuze, Habermas, Buber, S. Bulgakov, Bloh, Muhić, M. Filipović, Tomović, Muminović, Životić* i drugi.

Pisao sam ove redove da bih prikupio snage da zaboravim sve nepravde koje mi je vulgarno činovništvo, bivše i sadašnje Jugoslavije pravilo. Nastojao sam da samim putovanjem idem dalje od tih nemilih situacija. Vjerujući u moć Uzvišenog Stvoritelja nisam posustajao, dakle, nisam se želio predati malodušnosti i očajanju. Shvatio sam da je život "*borba*", kako je to jednom slikovito odgovorio Marks svojoj kćerki Eleonori. Nastojao sam da se bavim pitanjima filozofije, shvativši da su i brojni zvučni filozofi prolazili trnovit put sa brojnim preprekama. Recimo, nakon ekskomunikacije, Spinoza se morao baviti glačenjem sočiva da bi održao golu egzistenciju. Mene je održala snaga punog razumijevanja porodice. To je razlog da nisam obraćao pažnju na probleme, oponente i progonitelje. Smatrao sam da su oni plaćeni da to rade, što rade! Tijekom putovanja u meditiranja, nastajao sam da ostanem daleko od progonitelja, tj. da ostanem sa filozofijom na zeleno plavim jaliinama Jezera, odakle sam uspio

da vidim čitav dunjaluk, osjećajući se kao da sam u Kenisburgu. Ispred mene Markesovo djelo "Sto godina samoće." Razmišljam, evo ga ispred mene moj Makondo. Plavski Završ i Sandžak su moj Makondo. Tu je u meni stoljeće samoće jednog naroda, kojem velikodostojnici iz oficijalnog establišmenta osporavaju pravo na vlastito ime! Zato se pitam, da li postojim?

Ako se osporava identitet etnosa, da li se može postići identitet egzistencije? Čovjek je nemoguć bez identiteta. Vremena se nisu promijenila. Istrage se nastavljaju u bezočnom obliku. Meditiram, što bi danas rekao imam Osman ef. R. iz Bihorskog Bora o karadačkim povjesničarima, koji pišu hvalospjeve o njegovim progoniteljima. Tužna su to vremena. Jasno, taj efendija je stvorio novo društvo, jer je bio insan preporoda. On strada u brodolomu od strane izmećara koji neovlašteno nose njegovo prezime. Tako teče i ovaj posljednji ramazan plovidbe u drugom milenijumu. Što nas očekuje sutra?

Otiskujemo se u svijet bivstvujućeg vremena jedne moguće filozofije života. To je Put da dođemo do esencije i strukture filozofskog mišljenja, bez uobičajenog lebdenja i kruženja što je historijskoj mudrosti svojsveno, već je po sebi razumljivo i stvarno. Zato ovim "fragmentima" želimo izbjeći sve nepreciznosti i nejasnoće u vezi promatranja čovjeka i njegovog svijeta, koji se ovdje misli i živi. S druge strane, filozofija kao naknadna svijest i kao čista imaginacija je neodrživa, upravo zato što nema realno tlo. Na taj način filozofija čuva stvarnu aktualnost svijeta svoga vremena. Kao takva, filozofija čuva svijet u čovjeku!

Lućano De. Krešenco (*Luciano De Crescenzo*), u svom djelu **Historija filozofije**, o potrebi filozofije kao načina življenja piše: "Filozofija je nužna potreba ljudskog življenja, koja je od koristi kada se čovjek uhvati ukoštac sa svakodnevnim problemima, čije studiranje, na žalost, nije obavezno, kao što je, recimo, služenje vojnog roka. Kada bi od mene zavisilo, uključio bih je u program osmogodišnje škole, ali se plašim da je, pošto je smatraju prevaziđenim predmetom, zamijenili modernijim "humanističkim i socijalnim naukama". To je kao kad bi ukinuli aritmetiku pošto već i trgovci računaju pomoću kompjutera.

Šta je zapravo ta filozofija? Pa, tako, u dvije riječi i nije baš lahko dati definiciju. Čovjek je postigao najviši stepen civilizacije preko dvije fundamentalne discipline: nauke i religije. Dok nauka, pribegavajući tazumu, proučava fenomene prirode, religija, zadovoljavajući intimnu potrebu ljudske duše, traži ono apsolutno, ono što prevazilazi spoznaju putem čula i intelekta. A filozofija je na pola puta između nauke i religije, bliža jednoj ili drugoj u zavisnosti od toga da li se radi o filozofima racionalistima, ili onima koji naginju mističnoj viziji stvari. Za Bernarda Rasela, engleskog filozofa racionalističke škole, filozofija je jedna vrsta Ničije Zemlje, između Nauke i Teologije, izložena njihovom obostranom napadu."

Imajući u vidu Lućanovo promišljanje i upoznavanje sa filozofijom, kao izgrađenim sistemom znanja, filozofija se, samim filozofiranjem uzdiže u sam vrh ljudskog duha. Međutim, kao takva bez obzira što se oko nje bahće veliki broj pojedinaca, ona je u biti ostala problem jednog manjeg broja pojedinaca koji se njom bave kao životnim opredeljenjem. Zacijelo, filozofija ima svoje trajno obilježje u izgrađivanju pogleda na svijet u čemu se vidi njena posebna čovječnost, kao obrazac mišljenja i življenja. Poruke filozofije su univerzalne jer ne priznaju nikakve granice, a čovjeku se obraćaju kao mikrokosmosu bez ikakvih razlika u čemu se sastoji i filozofski kako individualizam, tako i kosmopolitizam. U samom proučavanju podučavanja filozofijom, s ciljem podsticanja na samo mišljenje, posebno smo se rukovodili Sokratovim primjerom, zatim shvatanjem dunjaluka od strane Božijeg poslanika Muhameda, a.s., te Kantovih izrazitih antidogmatskih samorazumijevanja, Kjerkegorovog, Šopenhauerovog i Ničeovog viđenja svijeta. Svakako posebnu važnost dajemo Kantovim pitanjima: **Šta treba da znam? Šta treba da činim? Čemu treba da se nadam?** Poznato je da je Kant na ovim pitanjima stvorio filozofski sistem kakav nije zabilježen na našoj planeti. Svakako, naš odgovor jeste, da u životu treba da znamo ono do čega nam je stalo, a to je istinsko znanje. Dalje, da uvijek činimo dobro u svakoj prilici i u svakom mjestu hoda i življenja. A kada su u pitanju interesi uma gdje se ukrštaju naša teorijska i praktična pitanja i saznanja, onda moramo u trećem pitanju na imanentan način usaglasimo našu nadu i obećanja da moramo i živjeti bez interesa. Naravno, čovjeka u njegovom životu prati apsurd koji pokušava da omete kako u kretanju, tako i u podizanju ciljeva. U islamu je to dato u molitvi Svevišnjem da insana zaštiti od šejtana (od sotona).

Utemeljenje filozofije života

Filozofija života u sebi nosi kritičku dimenziju. Zato ona ne može da zaobiđe ni neka pitanja pokušaja ideologizacije filozofije u jugoslovenskom i postjugoslovenskom društvu. Računajući unaprijed na pređene uspjehe čovjek podliježe različitoj vrsti mišljenja i kalkuliranja. Zato, navešćemo jedno razmišljanje: "Povećavajuća besmislenost temelji se, otuda, na procesu koji živi u najunatarnijoj srži današnjeg čovjeka: današnji čovjek je u bjekstvu od mišljenja. Ovo bjekstvo od mišljenja je temelj za besmislenost. Ali, ovim bjekstvom od mišljenja pripada to da ga čovjek niti vidi, niti priznaje. Današnji čovjek će ovo bjekstvo od mišljenja, štaviše, kategorički poricati..." (M. Hajdeger, "Opuštenost").

Naša je namjera da filozofiju približimo životu i da ona, kao takva, ide u korak za životom i da služi, kao temelj ljudske kulture, duhovnim interesima čovjeka. Fragmentima se ne želi objašnjavati svijet u kojem živimo, već *primjerima* diskursa skrenuti pažnju na način mišljenja, s ciljem da druge podstaknemo na razmišljanje ovim i drugim pitanjima, kao i da ih otvoreno pozovemo na dijalog. Smatramo da su filozofija života i filozofija dijaloga komplementarne. Ovdje se filozofska misao javlja pod vedrim nebom. Temelji filozofije se stvaraju i razvijaju bez zidova i krovova. Riječ je o slobodi duha, kao i polaganju prava na filozofsko mišljenje i onih zainteresiranih subjekata koji kroz literaturu i život dolaze do mudrih i razboritih ideja. Neki fragmenti, koji su pred vama, imaju dužu formu od uobičajne forme. Razlog tom postupku treba tražiti u okolnostima u kojima su nastali, jer je vrijeme tražilo takve odgovore. Dakle, fragmenti ne objašnjavaju, već ukazuju na način mišljenja. Filozof uzima život kao fundamentalnu temu svog razmišljanja. Jasno, filozof, kao što je poznato, ne traži mnogo od života! On kao mislilac, želi sačuvati duševni mir, dobiti vrijeme i prostor za osmišljavanje, ne samo svog života kao takvog, već uopće društvenog bitka kao mogućeg življenja u zajednici. Dakle, filozofa interesira svijet u totalitetu. Zbog toga nastaju različita tumačenja i teškoće u vezi preciznog i sažetog definiranja pojma i smisla filozofije kao sveobuhvatnog svjetonazora, s jedne i uloge biti filozofa, s druge strane.

U tom kontekstu podsticajne su bile misli čuvenog mislioca **Mišela**

Fukoa (Michel Faucault), a posebno njegova misao koja me nosila prilikom koncipiranja ove knjige. Ona glasi: **“Prema kakvoj smo tabeli i kakvom prostoru identičnosti, sličnosti, analogija stekli naviku da razvrstavamo toliko različitih i srodnih stvari?”** Naravno, logika koja nas uči o pravilima mišljenja, omogućava nam da napravimo jednu specifičnu klasifikaciju svojih filozofskih razmišljanja koja su nastajala van kabinetskog i nastavnog djelokruga.

Ovdje je riječ o zasnivanju nove filozofske discipline, gdje izložimo vlastitu viziju jedne moguće i otvorene filozofije života. Filozofi ističu, da psihologija i biologija nisu dovoljne da osmisle i objasne sam smisao života. Ključ rješenja, ipak, drži filozofija. Sokrat i Bruno su platili životom, psihičku dimenziju otpora doživjeli su mnogi filozofi, a posebno, Aristotel. Erazmo Roterdamski, Volter, Spinoza, Kjerkegor, Niče i drugi. Niče je prvi sjednik za takvo nešto. Niče je bio onaj filozof, koji je, prema akademiku N. Miloševiću, bio izložen najvećem pritisku psiholoških činjenica života. Zato smo morali pomjeriti granicu ispitivanja ideja filozofije života, ne osporavajući Dilatajeve principe utemeljenja ove discipline. Ipak, ova filozofska disciplina duha, ipak je krenula da živi svoj nezavisni život od čuvene Sokratove besjede pred Atenskim sudom! Jer, Sokratova “apologija” i smrt inspirirali su mnoge filozofske umove od atenskih vremena do danas.

Da li je moguće, da neko ko je toliko bio izložen psihološkom pritisku zadrži unutrašnju mirnoću i logiku mišljenja? Naravno, socijalni i psihološki faktori se moraju uzeti u obzir. Prvo, psihološki napor da se filozofska misao napiše. Drugo rješenje, je psihologizam. Svakako, filozofov zadatak je da izbjegne krajnost. U tome se ogleda bogatstvo filozofije života i ponaosob svake filozofske ličnosti.

Uspostavljanje kontinuiteta filozofije života

Život je jedan od ključnih pojmova oko kojeg se uspostavlja filozofija života, a bez pretjerivanja se može tvrditi i cjelokupna istočna i zapadna filozofska tradicija. To je jedna od bitnih **osovina** te filozofije i te tradicije. Utoliko više iščuđava da je taj pojam i problem razmjerno kasno ekspli-

citanom temom te filozofije, iako je ona veoma implicitno u filozofskom dijalogu i diskusiji će odavno u misaonim strujama širom svijeta. Jasno, pred nama je jedna izazovna, sadržajna i mnogo značajna tema koja se u biti razlikuje od filozofije egzistencije i drugih orijentacija u suvremenoj filozofiji.

Filozofija života, kao moderna duhovna disciplina, nema svoju duhovnu sistematiku, poput sistema Hegelove filozofije : 1) logika, 2), filozofija prirode, 3) filozofija duha, koje se dijeli na subjektivni, objektivni i apsolutni duh, ali ima zajedničku komponentu u prosvjetiteljskoj i emancipatorskoj ulozi čovjeka pomoću filozofije. Jer, filozofija života prolazi iz ideja duha historije, koje su svjesne same sebe, koje znaju za sebe. Jasno, ova teze su donekle u vezi sa poimanjem sa Marksovom filozofijom, po kome se ideje kompromitiraju, onda kada se udaljavaju od stvarnosti, tj. od života. Dakle, filozofija se javlja kao paradigmatička misao vremena. Zacijelo, filozofija nastoji da se sačuvaju ideje koje su u povijesti figuralne odnosom veza Hegel - Marks, čije su relacije i danas aktuelne, kao i prije jedan i pol stoljeća. Kako bi Hegel rekao: "Filozofija se mora čuvati htjenja da bude utjeha" (*Fenomenologija duha*).

Ovdje želimo izraziti sebe, svoju poziciju, koristeći spoznaju, čuvstva i kritične trenutke iz raznih životnih situacija, kao i ideje filozofa i drugih mislilaca. To je u biti fundamentalni materijal arhitektonika ovog filozofskog projekta, kojem smo posvetili zapažen dio svog života. Naše posvećivanje filozofiji u životu sa nefilozofskim narodima i još teže, u nefilozofskom vremenu nas je vodio u bespuće i neizvjesnost življenja. Neprestano nas je nosio ovaj poziv da se odupremo konzervatizmu i apsurd. Senzacionalne pojave, koje su drugi morali da prešute, za nas su bile izuzetne i na taj način su se rađala kako filozofska, tako i pjesnička i analitička ostvarenja. Družili smo se sa dragocjenim knjigama koje su nam davale snagu. Na taj način sam stvarao pozamašnu knjižicu da bi na taj način lakše se sučeljavao sa bremenitim boravištem na ovom dunjaluku. Drugi su se tom činu čudili, pa im je to davalo povoda da spletkare i izmišljaju koještarije o našem životu i radu, a pri tom nisu ni dosegli nijedan djelić naših preokupacija, kao i što to obitava u našim vidicima. Na taj način, bez obzira na prepreke, mi smo se svim bićem usredsredili na svoj izbor. Iz dana u dan,

iz mjeseca u mjesec, iz godine u godinu proširivali smo vlastitu filozofsku intimu. Pisali smo i objavljivali rasprave, eseje i analize iz raznih tematskih oblasti. Mnoge od njih, po svemu sudeći pripadaju određenom vremenu i, kao takve ne mogu ući između korica nekih od svojih knjiga. (Zacijelo, ne pripadam piscima koji sve što napišu, stave između korica knjiga. Po mom sudu to je sasvim nemoguće, jer se ne može sve unaprijed planirati, pogotovo ne, ako treba, pokrenuti neki projekt, i reagirati u javnosti kao intelektualac i pokazati svoju kičmu)!

Užitak koji smo iskusili, pri sređivanju ovog djela ne može se opisati, jer radi se o specifičnoj duhovnoj samospoznaji svijeta. Brojni su fragmenti koji su izronili iz "izgubljenog" vremena, traženja profesionalnog angažmana, jer naše ime je gotovo na svakom mjestu bilo smetnja. Slične apsurdne situacije, glasoviti pisac **B.Pekić**, (koji je životom platio iskušenje balkanske demokracije - kada se 1990. vratio iz egzila), svoja sjećanja je naslovio "Godine koje su pojeli skakavci". Naravno, potrebno je imati više od subjektivnog senzibiliteta, pa doživjeti ovu piščevu životnu premisu. Nas ništa nije moglo obeshrabiliti. Uvjeti za život bili su sve teži. Moralo se, prije svega misliti na porodicu da ona ne oskudijeva, na braću i sestre, koji su zbog zlosrdnog režima morali emigrirati. Moji oponenti, podstaknuti režimskom konzervativnom ideologijom, nastojali su da liječe svoje komplekse, na taj način što će me, ne samo udaljiti iz nastave Filozofskog fakulteta i Univerziteta, već su time napravili plan kako uopće da nas onemoguće da se bavimo filozofijom. Zacijelo, njima ne smetaju hamali i hizmećari već intelektualci. Naša filozofska i pjesnička žeđ je bila sve veća, kontaktirali smo sa velikim brojem ljudi sa raznih meridijana, prepoznavali smo njihovu esenciju i dijaloge i susrete sa njima unosili smo kao fascinirajuće obrise ovoj našoj građevini koju zovemo Filozofija života. U međuvremenu, intenzivno sam radio na dvije filozofske monografije: "Filozofija V. Jokića" i "Tako je zborio J. Tajbin" koncipiranju romana "Plavski bajrak", te knjigu polemičkih spisa "Karadačka bastrija." Doista, teško se moglo skoncentrirati na jedan projekt, jer je duh neuhvatljiv, prelijeva se kroz, način života. Kada bih samo obitavao u karadačkoj bastilji, možda bi se bavio tekućim budalaštinama koje čovjeka svakodnevno ne mogu ostaviti ravnodušnim. Međutim, naše kretanje kroz svijet i kontakti sa relevantnim institucijama daju nadu da

možemo otvoriti svoje filozofsko mišljenje izvan dozvoljenih shema. To je naš izazov, to je želja za osvajanjem filozofskih znanja i umijeća. Jednom riječju, željeli smo dokučiti smisao filozofskog modernizma, da ne iznosimo razne lokalne detalje preživljavanja, kojima se život stavlja u kalup. Naravno, kalupa i stega smo se oslobodili još u ranoj mladosti. Stalno nas je hvatao grč za pisanjem, željeli smo ostvariti svoj stvaralački i nacionalno-kulturni identitet. Nikada nisam, kao brojna piskarala iz mog naroda (misli se na Karadag), sebe predstavljala i dokazivala ono što nisam, već ono što jesam, pa sviđalo se to netkom ili ne. To je bio i ostao smisao mog književnog i filozofskog mikrokosmosa i univerzuma. Na taj način, opirao sam se kritičkim ograničenjima determinizma. Uvijek me nosila energija dijagnosticanja. Svjestan sam bio sebe i svoga porijekla. Stari Plavljeni su mi neprestano predočavali lik mog djede imama Arifa ef., koji je bio mudrac, koji je kao skeptik nosio kreativne porive. Međutim, živio je u teškom vremenu koncem XIX i u prvoj polovini XX stoljeća, tako da iz objektivnih razloga njegovi manuskripti su samo fragmentarno sačuvani. Na spoznaju njegovih meditacija i sačuvanih hutbi i teravijskih dijaloga u meni se ukotvila jedna lirska nesаница i ambivalentan odnos prema vlastitom identitetu. Zatim, prijateljstva i druženja sa brojnim filozofima od ugleda i britkom pera otvarala su nove putokaze razmišljanja o filozofiji i ljudima oko nas. Sa strahopoštovanjem sam se odnosio prema njihovoj zadobijenoj pažnji, posebno prema onima koji su tri do četiri i više decenija bili stariji od naše malenkosti. Njihova pažnja i poklonjeno vrijeme me neprestano nosi i iznova obavezuje (što sam i donekle izrazio u svoj uvodnom tekstu "Zamisao uz temu"). Dakle, nije sve to lahko išlo. To je jedan mukotrpan put, ali put kojim se komplikovala moja filozofska i profesorska karijera. Kao ljubitelj filozofije, istraživač i pjesnik više puta sam doživio da mi u putu nestane torba sa novim rukopisima (posebno mi je žao kada sam izgubio rukopis magistarskog rada o filozofiji Đerđa Lukača, krajem sedamdesetih godina, i zbirku pjesama i dr. Tada se rijetko dolazilo do fotokopiranih aparata). Zatim, nestala nam je brojna korespondencija, skice. Pored toga, obijan nam je i pljačkan kabinet i stan u Nikšiću i Novom Pazaru, gdje su nam odnijeti važni rukopisi, dokumenti i stvari.

Sve nas te nepogode i neprijatnosti nisu obeshrabrile jer smo bili opijeni filozofijom. Bilo je raznih mitomanskih manipulacija sa privat-

nim životom, kako bi nas skrenuli sa životnog puta i obeshrabrili iza-zove disidenstva i opozicionarstva. To je sve probudilo našu borbu sa vetrenjačama, koju smo zapaženo započeli u Beogradu krajem sedam-desetih godina, odakle i danas crpimo rudu za naša promišljanja svijeta i tokova društvenih kretanja. Sve je to bio imperativ naših uključivanja da izdvojimo svoj avaz iz mučnog hora. O svemu tome najbolje svjedoče naše pjesme, analize, filozofske rasprave, ogledi i eseji.

U svim tim golemim situacijama želio sam ostati uspravno i neza-visno. Sve me je to upućivalo na relevantno razumijevanje realnosti, da pronalazim inventivne i razborite sugovornike. Smatrao sam i smatram da teme o kojima razmišljam i koje pokrećem i razvijam su od interesa kako za one koji nas znaju, tako i za one koji se prvi put susreću sa njima i našim gledištima.

Šta zapravo želimo?

Tri kruga pitanja!

Prvo, što se u svijetu duha postavlja nisu odgovori, već, razumljivo - **pitanja**. Zato, naša namjera jeste da sada i ovdje otvorimo tri kruga pitanja, o čemu će kasnije biti govora. Misli, koje smo na početku poglavlja postavili u vidu motoa nam služe da njima usmjerimo i olakšamo raspravu, kao i našu namjeru u određenju **Put**a.

Kao životno geslo, veoma rano u mladosti primio sam **Fihteovu** misao: **"Od toga kakav je tko čovjek ovisi kakvu će filozofiju izabrati."** Ovim pitanjem, kao da nam je određena sudbina mišljenja i pravac kojim idemo prema Svevišnjem. Sjetimo se čuvenog renesansnog umjetnika Mikelandela i njegovih misli iz knjige **Soneti** (da slobodno parafraziramo gdje između ostalog kaže: od Dantea zborim, koja su mu djela poznata slabo nezahvalnom puku, / što kažnjava dobro i opako djelo... i dalje, svijet mu ne bi bio naplata za rad, jer njega naplatiti može samo Bog - zaključuje Mikelandelo. To je umjetnikov osjećaj za realnost i za smisao umjetnosti i filozofije koje nikad nisu bile relevantno procjenjene od su-

vremenika i aktualnih režima. Na taj način, Danteovu i Mikelandelovu misiju tek danas možemo razumijeti i procjenjivati, jer je ona bila i ostala misao budućnosti.

Kada je u pitanju elaboracija zamisli uvođenja u filozofiju života, veoma je važno da ukažemo na bitne činjenice, da su mnogi filozofi predočavali i ukazivali na brojne teškoće osmišljavanja i pisanja svojevrsnog uvoda u filozofiju, tj. uvođenje u filozofsko mišljenje i nazive. Kao što je opasnost s određenim tezama uvoditi studente i druge slušatelje u filozofski diskurs, tako i prijeti opasnost da se "fragmentarno" upuštamo u svijet filozofije života. Jasno, filozofiju je nezahvalno svoditi na fragmente! Međutim, ovdje se samim naslovom ukazuje da su u pitanju fragmenti **Filozofije života**, tj. otvaranje pitanja koja zaslužuju jednu širu elaboraciju. Ovdje su ona data kao polazna pozicija za dijalog sa kolegama sa prostora bivše Jugoslavije (što smo i namijenili posvetom na početku knjige), koji budu izrazili spremnost da suštinski referišu, kako bi u našem pokušaju ova "filozofija života" dobila jednu novu i kreativniju strukturu. Jasno, ovaj spis **pretpostavlja** sve dosadašnje historije filozofije, leksikone filozofa, filozofske rječnike i sličnu literaturu (koja nije rabljena u ovom projektu).

Stoga, ove meditacije, bez obzira na njihovu sažetost i sintetičnost, nisu imale namjeru da imaju rezultat udžbeničkog ili sličnog pregleda, već jedan otvoreni esejistički diskurs. Jasno, radi se o jednom filozofskom izvještaju, koji govori o samostalnom viđenju svijeta i života u njemu. Dakle, u spisu je kristalizirano jedno kretanje misli **iz kruga u krug**, iz mjesta u mjesto, iz godine u godinu. Riječ je o pokušaju da se svakodnevni razgovori o literaturi i životu podignu na nivo filozofije - na šta nas poziva američki filozof Ričard Rorti. Jasno, ovo je, bez sumnje, jedan od najtežih zadataka koje smo sebi postavili. Prema tome, to nije prvi put da krenemo od početka filozofskog mišljenja i to, nesumljivo, sa teže strane. Podsjećamo, da smo se tako odlučivali na rizičnu plovidbu na studijama filozofije, sociologije i književnosti, kada smo za jednu od tema diplomskih zadataka uzeli "Smisao i problemi transcendentalizma u njemačkoj klasičnoj filozofiji", što je po obimu takva problematika za jako veće i dalekosežnije stručne radove. Na taj način, željeli smo da uđemo u filozofsko mišljenje višeklasičnih filozofskih autora (prije svih, Kanta, Fichtea, Šelinga i dr), i

ne samo to, nego nas je **Put** filozofije odveo do filozofije moderniteta po imenu transcendentalizma u Huserlovoj, Hajdegerovoj i Finkovoj misli, kao i mišljenju drugih suvremenih evropskih filozofa. Naša je namjera da "fragmenti" imaju jasnu arhitektoniku i da budu povezani uzajamnim odnosom iz kojih izlazi misaona energija koja podstiče na razmišljanje i dijalog. Svakako, fragment polazi iz pojma kao svojevrsni proizvod jezičke komunikacije. Dakle, u pitanju je tema koja nas dan-danas osvaja i dovodi u ontološko-gnoseološko iskušenje. Jasno, naša je namjera da formuli-ramo i ostvarimo jednu referentno - transparentnu misao koja bi išla sigurnim koracima duha i bila orijentaciono vezana, kako za sadašnjost, tako i za budućnost čovjeka. Time dotičemo vječna pitanja smisla i besmisla ljudskog življenja.

Danas, na koncu dvadesetog stoljeća, živjeti u ozloglašenom režimu, intelektualac kao individua, je doveden na rubu egzistencije. Zbog takvog stanja društvo je postalo oskudno, bez globalnih ideja. Zato, filozofija života se nalazi pred izazovom vremena. Kao takva, ona je najbolji odgovor na stanje političkog i filozofskog dalontizma. Jasno, filozofiju života doimamo kao put stvaranja kulturne stvaralačke kulture. U svijetu duha ona nastoji da sačuva i spasi što se spasiti može. Svijet je uglavnom koncentrisan oko dva svjetonazora mišljenja: demokratski i revolucionarni. Prvi se temelji na serioznom mišljenju i on ima perspektivu u narednom milenijumu, dok se drugi temelji na političkim represalijama i totalitarizmu. U takvoj diobi svijeta, čovjek danas teško može da sačuva vlastiti integritet kao i da uskladi svoje duhovne potrebe sa vremenom. Jedan od ključnih problema naših doba, bez obzira na informatiku i internet, potpuno odsustvo ljudske komunikacije (oči u oči, eng). Dakako, usamljenost je postala nezaobilazni fenomen piščeve kreacije. S druge strane, mali je broj umjetničkih i filozofskih dijela preko kojih stvaraoci mogu neprekidno komunicirati. Zato se filozofija života javlja kao poseban svijet mišljenja koji treba mudrost da približi životu, kao i život mudrosti.

S obzirom da filozofija predstavlja temelj kulture jednog naroda ona je, kao takva, našla uporište obuzimanjem duha jednog naroda, počev od stare Kine, Persije (Iran), stare Grčke, Arabljanskih zemalja, islamske Španije itd. Dakle, to je put da se filozofija i danas uzdigne do svijesti,

našta upućuje i Platonova filozofija ideja. Dakle, to je put stvaranja vrijednosnih parametara jedne sveobuhvatne moderne filozofije kulture. Takvo duhovno kretanje vodi cjelini filozofskog poimanja svijeta.

Filozofska legitimacija

Permanentno prateći tekuću stukornu periodiku, zaključujemo da su mnogi ljudi i uopšte intelektualci izgubili vjeru u filozofiju! U tom kontekstu već pune dvije decenije pojavljuju se razne knjige i studije koje govore o krizi filozofije, štaviše pojavila se i knjiga sa naslovom “Čemu još filozofija”? To je povod da se o krizi duha i krizi filozofije mora smireno razgovarati u svjetlu njene dva i pol milenijumske povijesti. Zacijelo, o filozofiji se ne može suditi na osnovu mišljenja jednog filozofa, ili na osnovu jednog filozofskog djela! Filozofi su bili prvi koji su u svijet duha lansirali intelektualni pluralizam. Stoga su u društvima jedne dimenzije, kako bi se izrazio Markuze, bili najčešće pogrešno shvaćeni prvenstveno od političkih garnitura kojima je vlast jedini cilj. S druge strane, filozofu je najveći cilj da postane slobodan. Da bi rasvijetlili ovaj vječiti problem između ideologije i filozofije, poslužit ćemo se mišljenjem istaknutog njemačkog filozofa **Volkamana Šulca** (K.H. Volkaman-Schuluck)*, koji zadatak filozofije o vremenu vidi na jedinstven analitički način: “U čemu su zadaće filozofije i što ona, filozofija, uopće jest, sporno je oduvijek, a u sadašnjosti je sporije nego ikada. To danas seže tako daleko da su mnogi posve izgubili samookončanje. Ali to, da je sporo, što filozofija treba biti i što treba obavljati, niti je plod slučajnosti niti nevolja vrijedna žaljenja koja bi vapila za pomoć. Za razliku od znanosti, kojima su istraživačke zadaće već zadane predmetne oblasti svagda unaprijed, konkretno i metodski naznačene samim stanjem problema, filozofiju ne zaokuplja ništa što bi njoj bilo ovako unaprijed zadano. Filozofija već svojim prvim kroči preko svega danog i prisutnog, ali on ne odlijeće zbog toga u prazninu i nestvarnost mišljenja što ostvaruje jedino samo sebe, što je u najboljem i najgorem slučaju kadro fabricirati ‘ideologije’ u službi interesa društvenih grupa. Filozofija se, naprotiv, bavi svojom vlastitom stvari, naime onim što se uvijek i svuda tiče nas, što nam postavlja zahtjev i određuje nas, i što

danas najčešće nazivamo 'zbiplom' kojoj bitno pripada i mišljenje. A tom se svojom vlastitom stvari filozofija bavi tako što neprestano promišlja to što se nas posvuda tiče i što nas određuje. Tako filozofija pokušava da nas privede misaonom; to ne ograničuje na sadašnje zbiljsko, nego je njega oblikovala povijest što dolazi izdaleka, i koji uporedo upozorava na budućnost što se ne da unaprijed odrediti planerskim predočavanjem. Filozofija ili sudjeluje pri razvijanju slobodnog odnosa sa svijetom ili je potpuno nemoćna. Budući da filozofija nipošto ne može uzimati svojom podlogom ono što je već dato, ne smije se, da bi sebe legitimirala, pozvati čak ni na vlastito postojanje što traje 2500 godina; naprotiv, samo mora svagda nanovo samom sobom određivati što ona jest. Ona se od početka pri odnosu spram same sebe nalazi u elementu slobode. Stoga je filozofija neuporedivo nesigurnija i ugroženija nego sve znanosti, pa ona zahtjeva da i naša odgovornost praćena mislima bude stroža jer je i ona nesigurna. Ali sloboda ne postoji ondje gdje je samo jedno; slobode ima tek tamo gdje se nameće više bitnih mogućnosti. Filozofija, budući da se odnosi spram same sebe slobodno, susreće se već pri prvom koraku i s mogućnostima same sebe i stoga je samim svojim bićem mnogovrsna ('pluralistička'). To se onda tumači, promatrajući izvana, to jest očima onih koji se ne upuštaju u mišljenje što misli samo sebe, pa ipak neprestano donose sudove o filozofiji, kao beskrajn sukob mišljenja gdje jedan postavlja određenu tezu, već samo zato što je drugi prije utvrdio suprotno. Ali tako promatrati filozofiju, opasno je po onoga izvan nje; jer to može probuditi sklonost da se prepirka okonča naredbom i da se jedna određena filozofija proglasi jedino pravom i ispravnom - jer je u skladu sa stvarnošću. Kada se to dogodi, tada filozofija doduše napušta svoj slobodni element, ali svejedno ne mre, nego se pojavljuje u promijenjenom liku, kao misaoni teror, koji misliće posredstvom njihova neprestanog samozastrašivanja nagoni da ne razvijaju mišljenje iz njegove slobode, nego da strahuju kako ne bi skrenuli s jedino ispravnog i pravog puta. Tako filozofija postaje svojim vlastitim izopačenjem, koje ne da je ništa, nego je nešto krajnje djelotvorno i zbiljsko..."

Bit života vidimo u egzistenciji, da se pri tome otkriju ideje i problemi uzaludnosti i da odlučno otklonimo ideje straha od smrtovanja. Strah se javlja samo od Svevišnjeg. Bez takvog odnosa nemoguć je normalan život

za **drugog**. Svoju fundamentalnu orijentaciju, u jednom pravcu, možemo tražiti u **Bergsonovom stavu: "Filozofija bi morala da bude napor da se prevaziđe ljudska sudbina."** Dakle, naš put jeste stvaranje ljudske historijske egzistencije. To je Put prevladavanja stanja u koje smo kolotečnom životu zatečeni. Zato, filozofija života neophodno mora da se pozabavi pitanjima smisla **historije**. Na taj način možemo osmisliti ideje koje su **Bergson** i **Jaspers** započeli, a posebno Jaspers što je elaborirao u svom spisu "**Svjetska historija filozofije**." Držimo da je kriza kulture, egzistencije pa i političke misli nastala prvenstveno zbog lošeg prezentiranja historije i historijske historiografije, iz koje čovječanstvo nije izvuklo nikakve pouke za budućnost. Uobičajeno možemo čuti, poslije svakog rata dolazi mir, do slijedećeg rata! To je paradoks života! Filozofija ako želi da bude stvarnost duha, kao takvog, trebala je da ponudi razvojne koncepte ljudske egzistencije i da saopšti faktore mira. Napominjemo, ovim pitanjem se bavi jedan crnogorski filozof dr **Pavle Bunjanja**/ djelo "**Filozofija mira**" /, o čijim stavovima crnogorska inteligencija nema nikakav haber, jer ih usamljenici u ovoj zemlji. Tu postoji čitava plejada filozofa koji su u sjenci dnevne politike epskog svijeta - oskudne pismenosti. Takav odnos vlasti rezultira da je jedino filozof u ovoj zemlji (Tomović) uklonjen tajnim dekretom iz javnog života. S druge strane, M. Životiću je oduzet život (1997), samo zato što se zalagao za mir i uspostavljanje tolerancije u Bosni i Hercegovini, a u cilju zaustavljanja i onemogućavanja rata.

Jasno, bilo kako bilo, s perspektivom filozofa u jednoj mračnoj zemlji, koja gaji odnos prema svijetu, u skladu sa svojim imenom, mi se upućujemo na proučavanje problema odnosa između života u filozofiji i smisla ljudska egzistencije u kategorijama realiteta.

Jedan od ključnih stavova filozofije života je, prije svega, **kompromis mišljenja**. Kad smo kod ovog pitanja, oni koji su otvorili vrata filozofije, oni imaju sasvim novu filozofsku situaciju. Prema našem mišljenju, ta situacija se ogleda u poziciji koja dalje slijedi. Filozofija života je strana svakoj aroganciji, kao takva, ona je poznata po neposrednosti i dostojanstvenosti autentičnog filozofskog izraza. Bez obzira na kompleksnost mišljenja i stvarnosnog djelovanja, filozofija života se uzdiže iznad ostalih filozofskih struja (pravaca, kako hoćete), u suvremenoj filozofiji, zato što

prevladava proces svakodnevne trivijalizacije života i nastoji formuliranje i preciziranje moderne u njenom novom kontekstu. Dakle, filozofija života slobodno uspostavlja svoj realistički ekskluzivitet, (bez obzira što u njemu ima i ekspresionizma, impresionizma i drugih struja). Prema tome, ovde nije problem porijekla mišljenja, već napuštanje raznih dihatomija u cilju prevazilaženja tradicionalne filozofije kao takve. U tom smislu, uspostavljanje gospodstva u modernom mišljenju predstavlja trijumf filozofije života, što se može staviti kao znak napredaka znanstvenosti i filozofičnosti.

Kantovo poimanje života¹

U svom čuvenim spisu “*Metafizika čudorednosti*” (1785), njemački fi-

---

¹ Imanuel Kant (Kant, Emmanuel, rođen u Koningsbergu, Pruska, 22. aprila 1724. godine umro u Koningsbergu, 12 februara 1804. godine), njemački filozof, jedan od najvećih mislilaca prosvetiteljstva. Sin sedlara, završio je Univerzitetu u Kenigzburgu i tamo predavao kao privatni docent (1755-70), a kasnije kao profesor logike i metafizike (1770-97). Život mu je bio nezanimljiv. Riječ je o istaknutom rodonačelniku njemačke klasične idealističke filozofije. Njegova “*Kritika čistog uma*” (1781) raspravlja o prirodi saznanja u matematici i fizici i pokazuje nemogućnost saznanja u metafizici kako je tradicionalno zamišljena. Kant je smatrao da su tvrdnje matematike i fizike, ali ne i metafizike, “sintetički a priori” po tome što se tiču predmeta mogućeg iskustva (sintetički), ali istovremeno saznatljive pre ili nezavisno od iskustva (a priori), čime ih je smatrao takođe nužno istinitim, a ne samo uslovno istinitim (v. nužnost). Matematika je sintetička i apriorna jer se bavi prostorom i vremenom, oblicima ljudske prijemčivosti koji uslovljavaju sve što se opaža čulima. Na sličan način, fizika je sintetička i apriorna, jer u svom sređivanju iskustva koristi pojmove (“kategorije”) čija je uloga da propiše opštu formu koju čulno iskustvo mora uzeti. Metafizika u tradicionalnom smislu, shvaćena kao znanje o Božjem postojanju, sloboda volje i besmrtnost duše, predstavlja nemogućnost, pošto ova pitanja prevazilaze bilo kakvo moguće čulno iskustvo. Ali, kako ne mogu biti predmet znanja, ipak su opravdani kao suštinski postulati moralnog života. Kantova etika, koju je izložio u “*Kritici praktičnog uma*” (1788) i ranijim “*Osnovama metafizike morala*” (1785), zasnivala se na principu poznatom kao “*kategorički imperativ*”, čija jedna od formulacija glasi: “*Delaj samo po onom pravilu za koju istovremeno možeš*

lozof I. Kant (1724-1804), je dao temelje jedne praktične filozofije i etike. Prema njemu “moć žudnje je moć da se pomoću svojih predstava bude uzrok predmeta tih predstava. Moć jednog bića da djela shodno svojim predstava zove se život...”

Prema Kantu, svaki život se može objasniti samo pomoću drugog života. U tom smislu, pojedine funkcije organizma treba poimati pomoću

---

želeći da postane univerzalni zakon.” Njegovo posljednje veliko delo, “*Kritika moći suđenja*” (1790), bavi se prirodom estetskog rasuđivanja i postojanjem teleolgije ili svrhovitosti prirode. Kantova misao predstavlja prekretnicu u istoriji filozofije. Po sopstvenim rečima, izveo je kopernikanski obrt: kao što je osnivač savremene astronomije, Nikola Kopernik, objasnio prividno kretanje zvezda pripisavši ga delom kretanju posmatrača, tako je i Kant opravdao postojanje apriornog sintetičkog saznanja pokazavši da se u saznanju um ne saobražava stvarima nego se stvari saobražavaju umu. V. *analitičko-sintetička razlika, Deontološka etika, Idealizam, Kantizam.* Prema njegovom “transcendentalnom idealizmu”, svet je objektivno realan samo u granicama iskustva, a ona je sjedinjena delatnost čulnosti i razuma koji primaju i sređuju utiske i stvaraju u svesti objektivnu predstavu svijeta. Preko granica iskustva, svet je samo idealan, dat samo u mislima, tako da je metafizika kao nauka o svetu koji je preko tih granica nemoguća. Kantovi sledbenici u nemačkoj klasičnoj idealističkoj filozofiji su Fihte, Šeling, Hegel i Šopenhauer (J. G. Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer). Sljedbenici Kanta, nazivaju kantizmi i neokantovci.

Kantizam – sistem kritičke filozofije koji je stvorio Imanuel Kant i vrste filozofskog mišljenja koje su iznikle iz proučavanja njegovih spisa. Kantizam obuhvata razne filozofske struje kojima je zajedničko Kantovo zanimanje da istraži prirodu i granice ljudskog znanja u nadi da će izdići filozofiju na nivo nauke. Svaki pokret kantizma težio je da se usredsredi na sopstveni izbor i čitanje mnogobrojnih Kantovih tema. Tokom 90-tih godina XVIII vijeka u Njemačkoj su se pojavili tzv. polukantovci, koji su izmenili delove Kantovog sistema smatrajući ih nedogovarajućim, nejasnim ili čak pogrešnim; u njih su spadali Fridrih Šiler, Fridrih Boutervek (1766-1828) i Jakob Fridrih Fris (1773-1843). Period od 1790. do 1835. godine bio je doba postkantovskih idealista (v. idealizam). Značajna obnova zanimanja za kantovsku filozofiju počela je oko 1860. godine. V. Johan Gotlib Fihthe, G. V. F. Hegel, neokantizam, Fridrih Vilhelm Jozef fon Šeling.

mehaničke povezanosti njihovih dijelova međusobno i s okolinom.

U tom smislu, Kantu, **božanski duh** se pojavljuje kao um koji ostvaruje i proizvodi životni poredak – kao **intelektualno zrenje** ili **intuitivni razum**.

Kao i kod prijethodne dvije **kritike** (čistoga i praktičnoga uma) i u djelu “Kritika rasudne snage” (moći suđenja, kako tetko prijevodi) Kant daje jedan koegzistentan sistem mišljenja. Uz djelo je štampana “Prva verzija uvoda u kritiku rasudne moći”, zatim djelo (pisano 1790), čiji uvod ima devet pitanja, a samo djelo tretira 91 pitanje, opću napomenu teleologiji. Čitava ta lepeza problema nadopunjuje i proširuje uvid u Kantovo mišljenje iznijeto u prethodnim **kritikama**. Bez sumnje, ovo djelo ima čitavu povijest tumačenja, počev od perioda romantizma do danas. Poznato je, da su pjesnici **Gete** i **Šiler**, veoma lijepo primili ovo djelo, i digli glas za njegovu afirmaciju. Na taj način, Kant je veoma brzo našao svoje pristalice, sljedbenike i interprete. Pjesnici su bili posebno oduševljeni Kantovim viđenjem lijepog (prirodnog i umjetničkog), kao ključnog estetičkog pojma. No, Kant je i tada imao žustrih oponenta, koji nisu uspjeli da zasijene njegovo djelo.

Ovo djelo prezentira Kantovu teoriju umjetnosti i to kroz sistematsko tumačenje **prirode kao umjetnosti**. Zatim, tumačenje pojma umjetnosti u odnosu prema prirodi, kao tradicionalni problem odnosa **tehne** prema **fisis**, kako to ispravno primjećuje M. Damjanović. Zato je potrebna jedna nova i originalna interpretacija Kantove teorijske i praktične filozofije, posebno transcendentálnih razumskih zakona, kao i smisao svrsihodnosti pretpostavljanja. U tome se ispoljavaju nove mogućnosti Kantove transcendentálne filozofije, kao sistema posebnog. Na taj način, moderna filozofija je dužna držati se Kantove tradicije mišljenja. Zato je i normalno očekivati od novih njemačkih filozofa, nakon objavljivanja sabranih Kantovih djela, i jedan novi angažovaniji pristup sistemu ovog filozofa.

Utemeljujući jednu praktičku filozofiju na principima kategoričkog imperativa, Kant je precizirao da dvije stvari pokreću um: **zvjezdano nebo nad nama i moralni zakon u nama**. To je ujedno najveći i najteži filozofski vidokrug. Njegova praktična filozofija, tj. životna filozofija je utemeljena na vrhovima principima čudorednosti (moralnosti), na poštivanju zakona

dužnosti i povinovanju kategoričkom imperativu. U tom smislu, Kantova praktična filozofija, tj. **etika**, predstavlja vrhovnu veritkalu nagnuća.

Ključni pojmovi Kantove praktične filozofije, između ostalog su: dužnost, istina, osjećanje obaveze, zakon itd.

Diltajeva filozofska slika svijeta

Istinska filozofija života se uvijek pita, hoćemo li stvarati svijet uma ili svijet bezumlja? Na ovaj način, podsjetio bih još jednom, započinjao je i završavao svoja predavanja filozof Vujadin Jokić. Time nas upućivao na pitanja smisla i besmisla koja stoje pred nama.

Filozofija je jedina oblast duha, uprkos moćima tehnike i ideologijske presije, koja može da omogući preporod čovjeka i renesanse ili preporod ljudske duhovnosti.

Filozofi su plod vremena i naroda, kako bi se izrazio Marks. Međutim, filozofska slika svijeta nije slika naroda, to je slika u kretanju. Zato izražavamo neslaganje sa brojnim promišljanjima određenja filozofije i samog smisla filozofije kao takve. Zacijelo, filozof ne može biti u rulji. Prema tome, ako ima nešto u rulji da filozofske ideje primjeni. Da li je to moguće? Jasno, i djelanje u duhu filozofije, kako nam povijest nalaže je gotovo nemoguće. Danas se filozofija misli na jedan nov način, a taj način jeste smisao življenja, na šta mnogi filozofi zaboravljaju. Filozof bez sumnje, ako želi da ostane na pozornici ono što jeste, on neminovno treba druge razumjeti i vratiti ljude u realnost.

Vilhem Diltaj (*Wilhelm Diltaj*) **(1)** (1833-1911), njemački filozof je začetnik **filozofije života**, ne samo u Njemačkoj, već i u suvremenoj evropskoj filozofiji. Kao filozof, Diltaj posebno tretira pitanje čovjeka, kojeg hermenautički objašnjava pomoću raznih strukturalnih determinanti, koje su sastavni dio metodološkog sklopa duhovnih znanstvenih disciplina. Utemeljivač ovog pravca, Diltaj, o historijskoj povezanosti filozofiji i čovjeka piše: "Filozofi su se najprije okrenuli direktno k problemu svijeta i života (...) Sva živa filozofska djelatnost nastaje u ovom kotinuitetu, te filozofska prošlost djeluje na svakog pojedinačnog mislioca, tako da on i

ondje gdje posumlja u mogućnost rješavanja velikih problema biva ovom prošlošću determiniran u svom novom stavu. Na taj način su svi stavovi filozofske svijesti i sva pojmovna određenja filozofije u kojima ovi stavovi dolaze do izražaja - historijski povezana.”

U svojim opsežnim filozofskim radovima, Diltaj je posebno razvio strukturalni sklop psihičkih funkcija i doživljaja i operacije koje je cjelovito istražio u svojim filozofskim projektima, u kojima se ogleda idealistička jednostavnost i perfekcija rasvjetljavanja brojnih filozofskih preokupacija.

Filozofski se počinje život - kada intelektualac sam sebi postavlja pitanja vremena u kojem živi. Očuvanje racionalnog i razboritog duha prvi je zadatak filozofije. S druge strane, mnogi mislioci su osjetili mučninu života i gnušanje od pogrešne vrste **izbora** (partnera, partnerke, profesije i drugih oblika življenja). U takvoj situaciji, čovjek kao individua teško postiže kompromis i sa samim sobom. U takvoj situaciji, željni slobode i nespuntanosti duha često se događa da čovjek učini korak, kako bi rekao jednim naslovom E. From “Bjekstvo od slobode”, tj. okrene leđa civilizaciji koja u realnosti nije po mjeri liberalnog duha. Misilac na taj način izražava svoju građansku neposlušnost, a to je izraz postojanja intelektualne časti. Zato su filozofi, slikari, a posebno pjesnici u mnogim društvima doživljavani kao pobunjenici. To je njihov svojevrsni utopijski eksperiment otpora prema tehničkoj automatizovanoj civilizaciji koja daje otpor slobodi duha.

Do sada rutinski život je stran istinskoj filozofiji. Jasno, filozof, u takvoj situaciji, neprestano traži nove puteve i ne ostaje ravnodušan na život malo građanštine i stanje osrednjosti. Stoga, i ovi fragmenti iz svijeta filozofije života nastaju na novom iskustvu, tj. kao proizvod inspiracije drukčijeg mišljenja od uobičajenih anahronizama. Zbog svojih stavova i vođenje računa o dostojanstvu, pisac ovih redova je čitavu deceniju proveo u materijalnoj oskudici, bez materijala čak i za putovanje. No, to stanje nije uništilo njegovu energiju i neprestanu želju za novim saznanjima, u vlastitog svjetonazora. Dakle, filozofija je bila ta oblast duha koja je spašavala autorovu fizičku i duhovnu egzistenciju. Time mu je omogućeno da ulazi u složenu stvarnost i metafiziku duha, kao i da se kreće kroz lavirint života.

Na taj način, preko filozofije iskušavao sam i sopstvene granice mišljenja i koncept vlastitog načina mišljenja. U takvoj situaciji život se troši, zato je potrebna i nova energija za opstanak, kojim ponovo dolazimo na nova iskušenja. U takvim uvjetima, od života ne možemo tražiti ispunjenja svih očekivanja. Prema tome, u takvo stanje traženja slobode bio je doveden čuveni hrvatski filozof i estetičar dr **Ivan Foht**, poznat kao mislilac izrazitog rafiniranog duha, koji je krajem sedamdesetih godina napustio urbanu surovu civilizaciju i pošao u prirodu. Dakle, on (filozof) u prirodi nalazi poseban interes u proučavanju gljiva! Dogodilo se čudo, da je filozof Foht nakon svojih samostalnih istraživanja u prirodi, napravio i objavio izuzetno djelo o gljivama. Taj vrijednosni sud su izrazili i potvrdili renomirani stručnjaci iz ove oblasti. Dakle, za svaki ozbiljan posao i istinski život u cilju postizanja duhovnog zadovoljstva (a ne pouke hedonizma) potrebno je razumijevanje kao i življenje u komociji i uzdizanju duha.

U ogromnoj šumi bespuća mislilac se može spasiti pomoću uma i mudrosti na šta nas je svojevremeno hajdegerijanski upozoravao profesor V. Jokić. Težnja da čovjek živi što istinitije i potpunije u svijetu mišljenja i obitavanja helenske kalogacije. Zato sam sa skepsom gledao na sve one pojedince koje život vide samo u materijalnom bogatstvu. Prema tome, filozof ne zaboravlja da, ipak, hoda po zemlji, a ne samo u oblacima gdje obitavaju mnogi pjesnici! No, i život pjesnika, bez obzira na koliko su daleko od realnosti, mnogo je bliži filozofima nego bilo kojim drugim stvaraocima.

Detaljnije Diltajevom filozofijom života se bavio dr **Ivan Urbančić** (1930) filozofski pisac iz Ljubljane, koji je u svojim raspravama afirmirao ovu filozofsku orijentaciju.

Naša razmatranja dalje nastavićemo s pitanjima: kako otvoriti razgovor o bitnim pitanjima jedne filozofije života? Kako da naše riječi imaju život? Kako da se normaliziraju relacije između različitih koncepcija i shvaćanja?

Mogući su različiti odgovori na ova pitanja, pod uvjetom da se obnovi etika i ako moralnost bude imala udjela u ponašanju ljudi. Ovim pitanjima Hegel kao jedan od najvećih filozofskih autoriteta u povijesti filozofije se

samo fragmentarno time bavio. Jasno, etička pitanja se podrazumijevaju, samim pitanjem čovjeka. Jer, cilj etike jeste u stvaranju zajedništva u cilju da ljudi žive u miru i zajedništvu. Zato je i islam kao velika religija izrastao iz pojma selam, sto znači mir. Svakako, za mir se treba izboriti. Zato treba govoriti u oči i u lice drugom. Zacijelo, filozofija je odnos prema drugom.

Međutim, historija različitih ideoloških vjetrova je nastojala da zbriše vrijednosti zajedničkog življenja i otvori probleme holokausta i kanibalizma. Gdje filozofija nije našla utočište, tu se genocid na drugim javlja kao pravilo života! Začarani krug balkanskih etničkih nesporazuma i krvavih sukoba znatno onemogućava da se normalno filozofija i svaka druga humanistička misao primjenjuje.

Ovdje želim skrenuti pažnju na mišljenje *Eriha Rotequera* (Erich Rothacker, 1866-1929), koji važi za jednog od sljedbenika Diltajeve filozofije. Naime, Roteker je u svojim djelima "Povijest filozofije" i "Povijest duha" ukazao na nužnost primjene "duhovno povjesne metode", koja je veoma važna za objašnjenje duha filozofije života. Ovaj filozof i profesor filozofije je zapaženo utjecao da se kroz povijest duha, naročito na spajanju mišljenja i života, teorije i prakse, jer ovi problemi nisu imanentni samo filozofiji, već nastaju i javljaju se u samom životu, zatim ih, kao takve, preuzimaju filozofi u svoj diskurs. Dakle, filozofija je bitna samo ukoliko se povezuje sa životom, a upravo je misao E. Rotequera na tom stanovištu. Na taj način, ovaj mislilac je poduprio bazičnu koncepciju filozofije života.

U tom kontekstu, na našu ideju viđenja filozofije života - kroz fragmente, upućuje nas jedna misao: "Svaki filozofski pogled na svijet sa pretenzijom na uređen sistem temelji se na više desetina ili stotina apstraktnih oblika mišljenja, opštih pojmova ili kategorija. Njih karakteriše neprotivurječnost, nepromjenjivost, krajnje vrijednosno i funkcionalno značenje. Kategorije pokrivaju čitavo polje ljudskog znanja i na njima se gradi kako posebna, tako i integralna slika svijeta. Sve što postoji kao stvarno ili moguće, činjenica ili funkcija, hipoteza, odnosno teorija i zakon, svojim sadržajem uklapa se u okviru apstraktnih principa, najopštijih pojmova odnosno filozofskih kategorija. One same stoje iznad svake relevantnosti. Kategorije su čiste, samostalne i kao takve omogućuju izvođenje pravilnih sudova i zaključaka. Pomoću kategorija, konstituišu

se sva naša znanja. Pod uslovom da smo pravilno izvršili njihov izbor i upotrebu, moguće je njima pokriti cjelokupno polje iskustva. Njima se objašnjava sve što je moguće opaziti, odnosno razumjeti. Pomoću kategorija nastojimo da dokučimo i ono što postoji ili što pretpostavljamo da postoji s druge strane čovjekova iskustva. One nas uvode u polje metafizike. Samosvijest ih međusobno povezuje čeličnim nitima, a duh saznanja ispunjava svaki njihov nalog (dr S. Tomović).

Dakle, ovdje ispunjavamo jedan filozofski zadatak, a to je u postavljanju pitanja. Na ova pitanja, moguće je davati i različite odgovore, otu-
da i sav smisao filozofije u različitosti promišljanja.

Smisao života

Filozofija u biće čovjeka unosi neprestanu čežnju i volju za traženje smisla života, kao i za ostvarivanje ciljeva, bez strasti i opterećenja mišljenjem drugih. Jasno, filozofiju čine ne samo komplementarna, već i protivrivična mišljenja.

U domenu analitičko-kritičkih istraživanja kroz povijest filozofskog mišljenja, kao i aktuelnih kulturnih stvaranja opirao sam se ravnodušnosti, komformizmu i osrednjosti. Bio sam nošen idejom pisca **Andrea Makina**, koji je svijet upozoravao slijedećim riječima: "Ja sam borac protiv osrednosti koja je zahvatila svijet. Ljudi hoće da budu osrednji, imitiraju jedni druge, imaju osrednji posao, osrednju ženu, osrednje model ljubavi, jednom riječju mediokriteti." Naša kritika i nastojanje da intelektualci i političari prevladavaju osrednjost, vodila nas je u opštu izolaciju i marginalizaciju od moćnih klanova osrednjaka. Meni kao filozofu i pjesniku nikad nije padalo na pamet da pristanem na ponižavajući status. Međutim, i u tim nastojanjima, suviše sam energije potrošio da bi dobio prostor za svoje kritičke ideje. Kada su ljudi bili u nevolji u Crnoj Gori i Sandžaku, nisam htio da se krijem, već sam reagovao, što vlastodržcima nije odgovaralo. Zato su ovi redovi nastali u jednom društvu koje se, nalazi na vrhuncu svoje destrukcije. Naravno, u takvoj "igri" nisam ostao očajan. Filozofija i poezija su najbolji azil i najsuptilnije bjekstvo od destrukcije društva. Dakle, naše stvaranje i koncepciranje ove knjige je proteklo u

velikoj patnji i velikim životnim oskudicama i teškoćama. Prema tome, želio sam ostati **Izvan kruga** (kako sam naslovio jednu pjesničku zbirku), tj. izvan kruga mediokriteta. Riječ je o životu vječite nesanice i mučnine, kada se duhom traži i stvara imunitet od apsurdna i apokaliptičkog stanja koje nas sve više okupira.

Filozofija života je uvod u temeljno raspravljanje na temeljima sadašnjosti, okrenuta budućnosti. Ona otvara logiku što nas čeka sutra nakon prazne prošlosti i puke sadašnjosti. Zato u lažnom svijetu plaćamo veliku cijenu prošlosti. Međutim, ovaj spis nema proročansku dimenziju, niti senzacionalizam. Kao takav, ovaj spis predstavlja osjećaj za vrijeme i prostor u kojem živimo. Dok ispisujemo ove redove, stoički prihvatamo poigravanje sudbine sa svima nama koji mislimo drukčije. Jednostavno, dodijeljena nam je uloga žrtve gubitnika bez ikakve krivice! Kako da promislamo odbranu od suludog neinventivnog i neciviliziranog svijeta, mržnje i rata.

Dok živimo u rezigniranom svijetu, ove zapise pravimo u sjenci vješala i topova. Svuda oko nas ledeni smijeh. Pitamo se, kuda idemo? Pokušamo da uđemo u realistički okvir. S druge strane nastavlja se masovna deportacija nedužnih ljudi. Kako da se zaustavi diktator? Kako da se kultiviše vlast, koja bi omogućila perspektivu duha. Filozof nema naviku da mrzi, zbog toga se ne može baviti politikom, već se politika bavi njima, kako bi se izrazili u duhu K. Kosika.

Novi vjetrovi koji su došli na balkanski prostor, nakon rušenja berlinskog zida, nagovještavaju novi način mišljenja. U suprotnom, čovjek je bio pred biološkim smakom. Na tim temeljima gradio sam i vlastitu putanju, jer su me dogmatičari i soc-nacionalisti udaljili sa univerziteta, kako bi me onemogućili baviti se filozofijom! Ovo je vrijeme velikih izazova. Vođenja dijaloga za prevazilaženje problema, najavili smo u našem obraćanju prvom kongresu filozofa bivše Jugoslavije, (maja 1988. g. u H. Novom). Daa nas, malobrojna filozofska elita, koja je sačuvala intelektualnu i moralnu čast u najtežem vremenu, tj. u poslednjoj deceniji XX stoljeća, nema gdje da se sastane u SRJ i da kolegijalno i otvoreno pretresa aktualna pitanja mišljenja i egzistencije.

Poznato je, ekspert za filozofiju se ne postaje isključivo čitanjem, niti isključivo pisanjem, već permanentnim praćanjem literature, studiranjem, promišljanjem i kritičkim pretresanjem svih pitanja sa kojima se čovjek kao individua sučeljava. Dakle, filozofija nije puka intelektualna znatiželja već je ona **Put ka misli**, odnosno putanja do ostvarivanja ideje. S druge strane, postoje razne prepreke, na koje ukazuje i filozof **Berdja-jev**, a to je **“začaranost zlom”**, tj. djelovanje sila mraka. Ta začaranost zla je suština Buhine i Zurovcove ideologije mržnje i isključivosti. Zato filozof ostaje na margini zbivanja, zato što promišlja sudbu. Zbog toga se i “historija javlja kao snomirica” (Džojš). Prema tome, od sudbine filozofije ovisi i sudbina historije i uopće povijesti ljudske kulture. Jer, filozofija je jedino moguća na slobodnoj teritoriji, kako bi se stratezi mira i rata izazvali. Prema tome, život kao i filozofija postali su na koncu XX stoljeća rizični fenomeni, oni se, kao takvi, vrlo često alhemičarski prožimaju. U svakom poslu, pa i u filozofiji, potreban je rizik. Na takvo držanje, posebno nas podstiču **Ničeova** misao: **Bez rizika duh je mrtav**.

Dok ovo pišem, nažalost u Bosni bijesni agresija i prljavi rat. Iznutra, moje biće krvari. Na žalost, filozofija nije u stanju da zaustavi rat, ali sam uvjeren da će njen govor kad - tad prevladati brutalni govor kome i baruta.

Zato je filozofija i gotovo jedino moguća u kulturno razvijenoj sredini, kao i bogatoj sredini, gdje stvaraoci mogu nesmetano objavljivati djela. Zato filozofija ne samo što tretira život, samim tim ona tretira i smrt. Ovdje se radi o izboru života i izboru smrti po afinitetu, da bi došli do ataraksije, ako je moguće danas aristotelovski se izraziti. Jer, smrt je važan za filozofiju zato što se javlja kao jedan imaginarni muzej sjećanja na život.

Naime, život, sam po sebi, nosi mnoge izraze, a smrt odnosi tajne. Dakle, filozofija je ta koja najsmišljenije pravi kontinuitet između života i smrti. Čovjek se sam rodi, sam umre, a u međuvremenu što se kome desi. Sve je to jedan kosmički trenutak. Filozofske ideje su svojevrsna lepeza- jedna panorama zbivanja. Filozofsko internacionalno postaje integralna bit egzistencije bića. Dakle, neophodan je zbor. Taj zbor ili govor mora biti kreativan, a da bi to bio on, kao takav, mora da bude kritičan. Dakle, filozofija života se javlja kao kritička misao o čovjeku i njegovom

vremenu. Po Difrenu, stvaralac čitavog života djeluje po nervu svog statusa, filozof, pisac, umjetnik pripada samo sebi i cijelog života radi na tom pripadničtvu. Jasno, ovo je vrlo kompleksna tema, tj. tema velikih izazova jer se njom želimo ostati u metafizičkoj dimenziji mišljenja, a isto tako biti prisutan u empirijskoj egzistenciji življenja, jer mi svi danas koji živimo evropsko filozofsko mišljenje, ustvari preživljavamo Unamunovo "tragično osjećanje života." Upravo zbog toga, po cijenu života i opstanka moga ne želim biti vezan ni za koju vlast, jer, filozofija zacijelo nije birokratska profesija kao što su: pravo, ekonomija, tehnika, medicina isl. Zato i život filozofa ima posebnu kompoziciju. Filozofi koji vlastima služe, jasno je kako su završavali, počev od Sokrata, Đordana Bruna, Galileja, Spinoza, do kritičko modernih vremena Hajdegera, Đilasa, Tomovića itd. Zato smatram da je načelo humanizma ključni princip filozofije, što filozofija života daje najbolji smisao.

Esencijalna kolijevka fragmenata filozofije života ima **osnovu** (njem. Grunde) u iznalaženju i prevladavanju vlastitih meditacija iz okvira akademske filozofije u novi način slobodnijeg promišljanja svijeta i čovjekovog habitusa (u odnosu na postojeća polivalentna mišljenja), te u vlastitoj kritičkoj recepciji i povratku na istinska ishodišta i temelje filozofije kao načina života. U svakom slučaju, filozofija se suočava sa stvarnošću i nudi svoje odgovore o stvarnosti, povijesti i budućnosti. Dakle, filozofija - po svom predmetu i metodi, jedna od svih oblika znanja sebe postavlja kao pitanje. U takvoj konstalaciji odnosa, filozofija neizostavno ima zadatak da prati tokove i fenomenologija društvenog bitka, kao i usredsrijedi etičke stavove na tokove događaja. Kao kritička misao vremena, filozofija se ne može discenirati od retrogradnih zbivanja, kao što su ratni konflikti isl, jer su direktna posljedica razvoja procesa društvenih formacija.

Prevladavanje pozicija idealizma i materijalizma

Na dimenziju prevladavanja prosvjetiteljstva i stvaranje pozicije filozofije života ukazuje dr. **Zoran Đinđić** u radu "Diltajeva kritika istorijskog uma i mogućnost neobjektivističkog modela saznanja." Prema njegovom mišljenju, "Diltaj, kao predstavnik jednog tipa filozofskog iracionalizma, jasno se distancira od tradicije prosvjetiteljstva. Pomjeranjem težišta sa

umskih principa na 'život' i inspiriranjem na dignitet individualnog, on, po svojoj osnovnoj intenciji, isključuje pitanje o univerzalnom legitimisanju normi delanja. Međutim, filozofija života, iz koje kritika prosvjetiteljstva crpe argumente, ne želi da bude pandan racionalističkoj filozofiji, već sinteza uvida tradicionalne filozofije života (Šopenhauerove i Ničeove npr.) i filozofije uma. Prevladavanje granica 'idealizma' i 'materijalizma' je zadatak koji želi da reši Diltaj, što njegovu poziciju čuva od ekstremnih rešenja, pre svega kad je reč o naglašavanju iracionalnosti 'života'.

Odnos prema tradicionalnoj filozofiji života pokazuje da kritika filozofskog racionalizma i prosvjetiteljstva nije ostala bez pozitivnih rezultata; od tradicionalne filozofije života Diltaj, pre svega, razlikuje istorizaciju kategorije života."

Na taj način, Diltaj dolazi do novog filozofskog polazišta upravo kritikom dvije dijametralno suprotne pozicije, s jedne strane, kritika diskrepancije i diferencijacije idealizma i materijalizma i s druge, kritičko prevladavanje filozofije i posebno filozofije prosvjetiteljstva. On traži rješenje u forsiranju historijski individualnog. Jasno, Diltaj napušta i gledište njemačke filozofije. Dakle, on institira na fenomen individualnog. U tom smislu, "ovo pitanje želi da izbegne abrevijature, karakteristične pobjednike za praktičnu filozofiju života, i u tom smislu ona jeste jasan zahtev za sintezom" (Zoran Đinđić). Diltaj, posebno naglašava značaj Kantovog konstituiranja svijeta iskustva podstičući da je "Kant jednom za svagda postavio osnovni zadatak filozofije." Pored toga, Diltaj ukazuje da je neosporan Kantov rezultat, koji je formuliran vrlo precizno sažetim stavom: "**Nepostoji saznanje osim o onome što je dato u iskustvu.**" Prema mišljenju utemeljivača filozofije života, ova disciplina treba da zadrži sve ispravne ideje transcendentale filozofije. S druge strane, Diltaj je mišljenja da Kant nije uspio da riješi jedinstvo između teorijskog i praktičnog uma. Međutim, on traži put sinteze transcendentale i filozofije života.

Filozofija života se bavi različitim pitanjima života i njenim dimenzijama, u cilju da se objasni "totalitet našeg bića." U tom kontekstu, "sinteza transcendentale filozofije i filozofije života je zamišljena kao integrisanje metodskih uvida transcendentale pozicije u filozofiju života. Nije reč, dakle, o dva ravnopravna stava, čije granice treba prevladati, već je

filozofija života nesumnjiva **osnova** celog poduhvata. Otvorene slabosti tradicionalne filozofije života, pre svega nemogućnost da se unutar nje izgradi sigurna sazajno-teorijska osnova, a zatim i njena nezainteresovanost za problem statusa istorijskog saznanja kao **naučnog** saznanja, vode Diltaja recepciji one filozofske tradicije unutar koje se, po njegovom uvjerenju, ti problemi mogu razrešiti. Pri svemu tome, primat filozofije života ni jednog trenutka ne dolazi u pitanje. Drugim riječima, od načina na koji je zahvaćen "život" kao ključni pojam filozofije, zavisi sadržaj i domet pojmova koji se pojavljuju u pokušaju zasnivanja duhovnih nauka, izvedenom preko kritike istorijskog uma.

Kategorija života je sistematski uvedena u kontekst rasprave tradicionalnog metafizičkog problema porekla naše vere u realnost spoljašnjeg sveta. Ono što je u kritici Kanta samo naznačeno, sada postaje predmet složene argumentacije, ali osnovne teze ipak bivaju doslovno preuzete uz Uvoda i duhovne nauke" (dr. Z. Đinđić).

Živjeti svoj život - um i duh nikada ne stare

Čuveni francuski filozof i teoretičar književnosti, *Alen Finkelkrot* (Alain Finkielkraut, 1949), u svom djelu "*La Defaite de la Pensee*" – "**Poraz mišljenja**" (Editions Gallimard, Pariz, 1987), meditira u "Sjenkama jedne krupne riječi" o problemima vremena koje je ispunjeno mišljenje. U djelu "*Poraz mišljenja*", ovaj filozof meditira o usponu i trijumfu mišljenja. Radi ilustracije ove njegovog iskaza, koje duboko rasvjetljava jednu moguću poziciju filozofije života:

"U jednoj sekvenci Godarevog filma **Živjeti svoj život**, Brajs Paren – koji igra ulogu filozofa – svakodnevni život se suprostavlja **životu ispunjenom mišljenjem**, pa ovaj potonji naziva još i višim životom.

Ova hijerarhija koja utemeljuje zapadnu civilizaciju, oduvijek je bila krhka i sporna. Ali, tek se odskora njeni protivnici, baš kao i pobornici, pozivaju na kulturu. Izraz kultura, naime, ima danas dva značenja. Prvim se ističe uzvišenost života ispunjenog mišljenjem, dok se drugim ona odbacuje: ali, zar kultura nije sve – od elementarnih gestova do velikih duhovnih tvorevina? Zašto onda prvenstvo podariti potpunijima na

račun onih prvih, zašto život ispunjen mišljenjem pretpostaviti pletenju, žvakanju duhana ili pradedovskoj navici da, za doručak, krišku hleba obilno namazanu buterom zamačemo u bijelu kahvu?

Nelagodnost u kulturi. Dakako, više niko ne vadi pištolj kada čuje tu riječ. No, sve su brojniji oni koji, kada čuju riječ "mišljenje", potežu svoju kulturu" - (*Alen Finkelkrot*).

Zatim, **Biblija** daje vječne putokaze, kada kaže: "A ovo je život vječni da poznaju tebe jedinoga istinoga Boga" (Jevanđelje po Jovanu, 17:3). Slični stavovi su formirani u Časnome **Kur'anu**.

Iza života - mišljenje ne može egzistirati

Ovdje namjeravam ukazati na jednu konkretnu filozofiju, koja je u biti, gotovo neizloživa. Mnogi ljudi kao mudraci nastoje da se što umnije izražavaju, međutim, njihove misli teško da izražavaju konkretno stajalište. U tom kontekstu, poslužićemo se jednim Diltajevim stavom: "**Nadolazeća moć mišljenja nas ostavlja nijemim nasuprot tajni života.**" Dakle, susrećemo se sa fenomenom tajne života! Prema tome svako promišljanje ujedno znači otkrivanje istine. Takvo stanje možemo slobodno imenovati cvjetanjem konkretne filozofske misli, na šta nas posebno upućuje mislilac *Diltaj*.

Šta, zapravo, znači konkretna filozofija? Riječ je o promišljanju svijeta, iscrpnoj zaokupljenosti brojnim pitanjima, polazeći od samoga sebe do najudaljenijih tačaka sveukupne egzobiogeneze. Na taj način, život filozofije se stvara i osmišljavanjem svijeta pažljivim vođenjem metafizičkog dnevnika. Svakako, metafizika dolazi iza stvarnog i datog stanja, te kao takvom, pruža egzistenciju mišljenja. Mislilac **Gabrijel Marcel** u djelu "*Biti i imati*" je zapisao o odnosu utelovljenja i konkretnih činjenica i ovo: "*Utelovljenje je središnja datost metafizike. Utelovljenje je situacija bića koje se sebi pojavljuje kao da je povezano sa nekim tijelom (...) To je temeljna situacija i ne možemo njome u strogom smislu gospodariti, ovladati ili je raščlanjivati. To zapravo nije činjenica, već datost na temelju koje je neka moguća činjenica.*" Iz ove misli, proizilazi *filozofija cogita*, koja ipak egzistira na temelju činjenica. Jer, cogito u biti predstavlja ključnog pokretača jedne konkretne filozofije.

Smisao ideje u filozofiji života vodi imanentnom doživljaju. One (ideje) se ogledaju u procesu vaspitavanja volje čovjeka, zatim, kroz proces razmišljanja kao refleksivnog stanja duha i *svrhe* kojoj težimo. U svakom slučaju, filozofija života se bori protiv lijenosti. Jer, *lijenost* je proces koji vodi raspadanju ideja i donesi bolest volje i nesreću onom biću kojem pripada. Dakle, lijenost dovodi biće u poraz, opasnost po život koji vode u nemoć iznalaženja rješenja za život. Ako želimo korak naprijed, čovjek se mora suprostaviti vlastitoj lijenosti. Filozofija života nas uči da razbijamo tradicionalne navike, od kojih imamo nesagledive neprijatnosti. Primjera radi, oni koji tvrde da se kockaju u sitne pare, prema filozofskom uvjerenju, i to su navike, bez obzira što su "sitne pare." Navike kočice intelektualni napor o svijetu i iznalaženju rješenja egzistencije u okviru zajednice. Kao takve, navike su smetnja, jer odbijaju subjekta od konkretne pažnje. Borba protiv navika se može odvijati na slijedeći način: putovanja, razgovori sa širim brojem ljudi gdje jačamo sebe i svoju volju za životom. Iz takvog ambijenta, raznovrsnosti i raznolikosti življenja (gdje se um hrani sokovima života) može izniknuti iz stvaraoaca neko genijalno djelo (slika, skulptura, kompozicija, roman, pjesma). Primjera radi, njemački pjesnik *Gete* je trideset godina u sebi nosio i razvijao ideju i koncepciju *Fausta*, a kada je objavio spomenuto djelo, postao je predmet intelektualnih razgovora u čitavom svijetu.

Kako da mislimo? Da bi uspjeli u životu, moramo prvo poštovati sebe i stvarati vlastitu psihologiju života. Na taj način, proširujemo intelektualne obzore djelatnosti našeg htjenja. Takav proces nas vodi u proces duhovnih meditacija. Poznato je, da meditativno razmišljanje o bilo kojoj temi doprinosi da kod sugovornika ostavimo utisak. S druge strane, fenomen utiska je proizvod subjektivnog mjerenja.

Dalje, unutrašnjim vizijama života se bavi filozofija života, tj. "samoosvješćivanju života" kako bi se reklo u Diltajevom žargonu. *"Unutrašnja dinamika, koja karakteriše život, tera ga na ispoljavanje. To objektivisanje života preko koga je on, kao istorijski život, dostupan duhovnim naukama, nije svjesni čin. Pošto je veza doživljaja, izraza i razumijevanja imanentna samom životu, svaki od datih momenta funkcionira unutar cjeline, bez mogućnosti da se distancira i da je spolja*

obuhvati. Rezultat toga je da razumijevanje nikada ne iscrpljuje celokupni sadržaj ne samo doživljaja, nego čak i izraz(...)". Mišljenje rasparčava život, pokušava da se učini predmetom, međutim, to je bezuspješna težnja, jer život je transcendentni uslov samog predmetnog mišljenja. Iza života mišljenje ne može, tu formulaciju na bezbroj mesta u Diltajevim tekstovima:(dr. **Z. Dindić**).

Prema tome, filozofija života se temelji na vezama doživljaja i razumijevanja. U Diltajevom doživljaju, inicira se historijski život, što u biti reprezentira strukturu filozofskog života. Sama struktura se stvara doživljajem, koji mogu ići u dva pravca: pravcem istine i pravcem laži. Subjekt znanja u filozofiji života teži istini i njenom esencijalnom razumijevanju, što upućuje na kriterij objektivnosti filozofije života.

Planetarna tehnika i filozofija

U središtu današnje čovjekove zbilje i sudbine nalazi se svijet izuma neiscrpane konkretnosti što dolazi iz svijeta tehnike i informacijskih sistema. Filozofija ne može da zatvori oči pred ovim pitanjima, koje smatra sasvim normalnim i koja se, kao takva kreću kroz povijest filozofskog mišljenja, i koje uvjetuje sva ostala pitanja. U grčkom smislu *tehne* (na latinskom - umijeće) je pitanje koje ide uz svako ozbiljno filozofsko razmatranje, kada je u pitanju realizacija ideja. Danas se svijet ne može zamisliti bez tehničkih saznanja i izuma. Jer, svijet danas živi na temelju matematike, fizike i prirodnih znanosti, a tehnika se javlja kao znanstvena djelatnost iskušavanja prirode. Na taj način, svijet neminovno živi u duhu tehnike.

Čovjek je tehnikom osvojio kosmos i svijet. Kao takva, sfera tehnike je danas postala ključna potreba življenja. No, na djelu je danas jedna svojevrsna *planetarna tehnika* pomoću tehnike i materijalnih dobara, danas je velegrad (grad nad gradovima) New York planetarni sistem. Međutim, sa antropološkog stanovišta gledano, ovaj velegrad u biti predstavlja betonsku džunglu. U takvim zidinama je teško misliti filozofski. No, često se dešava da svijet tehnike antihumano djeluje kada se koristi u okupiranju "neposlušnih naroda", radi eksploatacije dobara njihovih zemalja.

Međutim, tehnikom se širi barut i smrt, a njegov tvorac (Nobel) i dalje se dodjeljuje kao najprestižnija nagrada za mir, znanost i literaturu! Gdje je sada etika? Zar to nije planetarni paradoks modernog čovjeka? Zato, smisao čovjeka i njegove povijesti trebamo staviti i osmišljavati u transcendiranju tehnike.

Dakle, i tehnika može postati metafizički problem života, pod uvjetom da ne degradira ljudski život, kao i da ne guši slobodu. Sve što dalje razmišljamo o odnosu tehnike i filozofije neminovno izlazimo na put najiscrpnije konkretnosti o čijem odnosu su posebno naglašavali moderni evropski mislioci: Marks, Akselos, Hajdeger i drugi. U tom kontekstu, **Akseolos** je napisao i objavio nezaobilazno djelo *“Filozofija tehnike.”*

Filozofija života i moderni svijet

Pitanje tematiziranja filozofije života je predmet osobnog diskursa i osjećaja za tradiciju za modernu i postmodernu. Prema mišljenju istaknutih modernih mislilaca, **Filozofija života** predstavlja: 1) dio filozofije koja se odnosi na vrijednosti, ciljeve, smisao ljudskog života (u svakodnevnom žargonu to je “životna mudrost”, uspješna orijentacija u raznim životnim situacijama). Zato se često može ova filozofija naći u fragmentima, aforizmima, sentencama, maksimama; 2) u pitanju je pravac u suvremenoj filozofiji, oprečan metafizici i racionalizmu (“filozofiji svijesti”), koja za ishodište filozofiranja uzima **fenomen doživljaja**, odnosno **život**, kao cjelovitu manifestaciju. Tipičan predstavnik takve orijentacije je Dilataj, koji život smatra najneposrednije stvarnošću. Drugi, bitno predstavnik ove filozofske orijentacije jeste **Henri Bergson** čija misija se temelji na neposrednim podacima svijesti, gdje su prisutni sveobuhvatni kosmološki i ontološki principi. Ove ideje razvija **Klageskoji** suprostavlja emocionalno-intuitivnu sferu “druga” i drugi.

Projektovanje života čovjeka i društva u okviru suvremenog traganja za smislom življenja, u stvari predstavlja apelovanje na ciljeve egzistencije mislećeg subjekta. U domenu kreacije i samosvijesti čovjeka život se javlja kao fundamentalno i polazno pitanje danas. Podsjetili bismo na misli njemačkog filozofa **H. Heimsoetha**, koju je istakao u okviru Vindelbanove

(W.Windelband) čuvene “**Povijesti Filozofije**” (II dio) gdje s pravom kaže: “Filozofska refleksija i uvid u postojeće smatra se odgovorno uključenim u tok povjesnoga samooblikovanja čovjeka i postojanje budućnosti.”

Zato, filozofiju života ne mogu shvatiti niti doživjeti kao društvo duhovnih prosjaka, koja su okupljena oko raznih samoproklamovanih vlada i klika moćnih manipulatora. Jer, klovnovi i ketmani se ne razumiju u proces mišljenja i življenja filozofije kao sveopšteg svjetonazora na dunjaluku.

Filozofijom se ne može pravdati prolivanje krvi. Slobodu treba osvajati filozofijom bez nasilja i bez krvi. Sva nasilna promjena, bez filozofske kulture u jednom društvu, neminovno završava i diktaturu i totalitarizam. Društvo koje onemogućava razvoj filozofije i filozofskog života neminovno postaje (pod utjecajem involucije) retrogradno, čime se stvara stanje apokalipse. Teško je živjeti u društvu u kojem se i o kojem se ne smije pričati i čuti ništa.

Radi ilustracije stanje duha, sjetih se jedne misli: “Čovjek riješi da nacрта svijet. Tokom godina ispunjava prostor ucrtavajući pokrajine, kraljevstva, planine, zalive, brodove, ostrva, ribe, kuće, instrumente, zvijezde, konje i ljude. Pred smrt on otkriva da taj strpljivi lavirint linija ocrtava njegov sopstveni lik” (H. L. Borhes).

Dalji tok naših razmišljanja kanimo usmjeriti kroz naredna **tri kruga** meditiranja u kojima ćemo se baviti **ispitivanjem** posebnih pitanja koja, po našem uvjerenju, čine **potku filozofije života**. Dakle, svojim idejama želimo pokušati da olakšamo dijalog i pozovemo na sučeljavanja mišljenja - da se našim pregovorima i razgovorima odrede pravci i smjernice razvoja filozofskog mišljenja. Zacijelo, mi se pitamo: čega se ovdje plašimo? Naravno, Svevišnjeg, s jedne, i nefilozofskih i vulgarnih pristupa raznih diskriminatora (kao proizvoda recidiva totalitarizma i autoritarizma pojedinaca), s druge strane. Tko to učini - ostaje, ne samo bez svoje djelatnosti, već i bez vlastite adrese. Zato, mi želimo biti prijemčivi za svaku dragocenu sugestiju i ideju u cilju oplemenjivanja filozofskog svjetonazora.

Pogled na svijet iz perspektive filozofije života

Filozofija života neminovno danas mora polaziti od činjenica da su mišljenje i djelanje miliona i milijardi ljudi i cijelih generacija znanstvenika i mislilaca različitih branši mnogo tješnji, zahvaljujući internetu i drugim sredstvima masovnih komunikacija, nego ikada, a time su i velikom brzinom povezani što otvara nova pitanja sadržaja *pogleda na svijet*. Ovaj vid povezivanja daleko nadmašuju sve dosadašnje naučne – znanstvene tekovine revolucije, pa samim tim nalazimo i opravdanje za ovako naslovljavanje pitanja, upravo u ključnom poglavlju uvođenja u tokove jedne moguće filozofije života. U tome se posebno ogleda i evolucija nekih fundamentalnih ideja u raznim izvještajima Rimskog kluba. To sve potvrđuje ne samo upečatljivo, već i s relevantnom argumentacijom, ubjedljivo. Internet je daleko poboljšao sistematizaciju znaka i označio *kraj eri raspiranja znanja*.

U tom smislu, jedan od fundamentalnih izvora “vječite” ljudske potrebe za *pogledom na svijet* je u biti praktična svestranost čovjeka, našta posebno aludira filozofija života kao grana filozofije. Upravo, praktična svestranost čovjeka, proizilazi iz svestrane životne prakse. Dakle, praktična svestranost i univerzalnost čovjeka egzistira u dva oblika: ostvaruje se u prisvajanju prirode materijalnom proizvodnjom, kao i u univerzalnoj socijalnoj organizaciji samih odnosa između ljudi u proizvodnji i slobodnom životu. U tom kontekstu, ostala nam je bliska ova ključna Marksova teza, o razlikovanju čovjeka od životinjskog svijeta, upravo po tome koliko sam samog Marksa razlikovao od marksista, od kojih sam svojevremeno doživljavao neprijatnosti, proglašavajući me, čak, disidentom. Dakle, čovjek se od životinje razlikuje u materijalnoj proizvodnji i rezultatima koje ostvaruje posredstvom nje. Prema tome, svjesna aktivnost čovjeka nije isto što i životna aktivnost životinja. U tom smislu, da se poslužimo klasičnim mišljenjem: “Doduše, životinja također proizvodi ... ona proizvodi jednostavno, dok čovjek proizvodi univerzalno; ona proizvodi samo pod vlašću neposredne fizičke potrebe, dok čovjek proizvodi i kad je slobodan od fizičke potrebe ... ona proizvodi samo za sebe, dok čovjek reproducira cijelu prirodu.” (*K. Marx – F. Engels, Djela, tom 3, Prosveta, Beograd, 1972, str. 221-222*).

Iz ovog stava možemo izvući poentu filozofije života kao praktične filozofije, jer u svakom slučaju, praktičnoj predmetnoj univerzalnosti odgovara svjesnost čovjeka. Prema tome, čovjek svojom univerzalnošću, koja dolazi iz svijeta *uma*, primjenjuje najsuptilnije zakone ljudske prirode i prirode uopće. Na taj način, preko filozofije života mi širimo krugove filozofskog razmišljanja o čovjeku, svijetu i životu uopće. Na taj način, čovjek se osposobljava da procjenjuje koje su hipoteze kompleksne, a koje su sadržajne. U skladu sa tim filozofskim uopštavanjima hipoteza i teza, mi tvorimo filozofske kategorije pomoću kojih saopćavamo naše mišljenje. U tom kontekstu izničeću nekoliko premisa, koje se konkretno tiču *pogleda na svijet*. *Prvo*, sva aktualna pitanja iz problematike pogleda na svijet, i svako ponaosob, tangiraju povezanost čovjeka i njegovog života, s jedne i čovjeka i prirode, s druge strane. Posebno dolazi do izražaja odnos prema razvoju svijeta uopće. *Drugo*, svako pitanje iz problematike pogleda na svijet ima fundamentalni značaj za životno djelovanje ljudi i svakog pojedinca; njihovo postavljanje ciljeva ovisiće na fundamentalni način od jednog ili drugog, kvalitetno različitog odgovora na postavljeno pitanje u vezi s pogledom na svijet. Sve ovo ovisi kako tumačimo historijska zbivanja, kao i historiju čovječanstva. Najzad, *treće*, sva pitanja svetonazorske prirode su takva da se čovjeku postavljaju nužno, da ga podstiču, da svjesno ili nesvjesno o njima razmišlja i o istim se izjašnjava.

Nakon promišljanja ova tri kruga premisa, možemo zaključiti, da se pod pogledom na svijet, prije svega, razumije – davanje odgovora na fundamentalna pitanja, koja se tiču općeg svetonazora, onda tim terminom obuhvatamo slijedeće: pitanje porijekla, načina postojanja i razvoja svijeta; pitanje izvora našeg spoznajnog procesa i samog znanja; pitanje mjesta čovjeka u svijetu, i najzad, pitanje smisla života.

Filozofija života i pogleda na svijet daje najopštije teorijske fundamente za opće sagledavanje događanja u svijetu. Od fundamentalnog značaja je ovdje povezanost filozofije i života. U tom smislu, kada pokušavamo da svoju filozofiju objasnimo drugima, mi ulazimo u analizu rezultata posebnih znanosti i društvenih procesa. Jasno, filozof neminovno polazi od svog općeg poznavanja filozofske teorije i razvoja neke pod posebnih disciplina duha, kako bi uspio postavljati pred sobom određene

filozofijske hipoteze. Prema tome, pod filozofskom hipotezom podrazumijevamo – rezultate posebne znanstvene discipline i na njenoj analizi utemeljeno naslućivanje o važenju zakona jedne znanosti i drugoj ili o doprinosu teorije koja se razvija putem preziranja filozofskih kategorija. Na taj način, sva tumačenja i uopćavanja se odvijaju u drugoj ili o doprinosu teorije koja se razvija putem preciziranja filozofskih kategorija. Na taj način sva tumačenja i uopćavanja se odvijaju preko filozofskih kategorija. Jasno, polazna tačka jeste filozofijska analiza određenog fenomena. Na taj način, utvrđujemo fundamentalne principe filozofskog mišljenja. Hellen, to je na jedan način bit sveta nezorske funkcije filozofije. Na temelju tih obzorja razvija se među filozofima debata i diskusija. Tako se stvara riznica duha, čulnog i imaginarnog svijeta, koji se opaža gnoseološkom, ontološkom i fenomenološkom funkcijom filozofije. Svakako, pogled na svijet se razvija *istraživanjem*, koje je obavezujuće u spoznajnom procesu i tvorenju pogleda na svijet. Zato, neposrednovanje o svijetu predstavlja punoću bogatstva. To je jedna slutnja horizonta unutar kojeg bi mogla požeti konstrukcija svijeta *filozofije života*. Taj svijet je poseban momenat jednog globalističkog (totalitet) procesa, jedan njegov razvijeno-ontološki i fenomenološki stupanj. Uz to, dolaze i motivi neposrednog istraživanja individualnog i društvenog života i djelovanja.

Pitanje: *pogled na svijet*, je prije svega, odgovorno pitanje. Među filozofima, orijentacije filozofije života, svakako najomiljeniji *princip* je *stoički* princip, a kod Marksa, jednog od ključnih predstavnika kritičkog mišljenja, kojim se povezuje klasična i moderna filozofija je princip *kritičnosti* i *samokritičnosti*. Kroz ove tri dimenzije: strpljivosti, krotičnosti i samokritičnosti se stvaralački razvija pogled na svijet, gdje dolazi do izražaja individualizam i značaj kolektiviteta, kao načina egzistencije ličnosti. U tome se, kao jednom od ukazanih segmenata ogledaju perspektive pogleda na svijet sa stanovišta filozofije života, time da ona u sebi nosi pečat ideje: *Homme et humain* (Čovjek i čovječno). Zato filozofija života inicira stvaralačka otkrića u novom diskursu. Prema tome, kurs filozofije života, izražen u obliku "*Prolagomene...*" ne može se uklopiti ni u jedan školski sistem izlaganja, jer, zacijelo u sebi nosi jednu slobodnu misao, koja želi da kritički prevlada tradicionalnu diferencijaciju filozofije, na idealističku i materijalističku. Zašto? Zato što se *Duh* ne može polarizi-

rati! U tome vidimo šanse filozofije života i njenom prisustvu u tokovima modernog mišljenja.

Da zaključimo, ovim premisama i tezama ostvarujemo svoj centralni filozofski interes – da razvijemo u domenu svojih interesiranja i spram mogućnosti, jednu koncepciju filozofije života, koja će biti upućena na fenomen čovjeka i njegovu duhovnu djelatnost, naročito u njegovom znanstvenom i umjetničkom stvaralaštvu. Nakon toga, pokušaćemo, da pojedine teme podignemo na nivo studije, kao posebno, fragmente o *Smislu historije* i antropološku problematiku *čovjeka* – do nivoa *Filozofije čovjeka*. Svakako, sam pojam *svijet*, ima svoje etape, tako i filozofija života, koja želi da se uzdigne na nivo *filozofije svijeta*, jer se njime želi promišljati staralaštvo u najširem značenju ovog pojma. U tom smislu *“svijet života”* – (Lebenswelt) – predstavlja zbiljsku sveukupnost življenoga, ili bolje reći doživljenog svijeta, u koji je pored čulnog utemeljen i antički i savintencionalni svijet. Zato, filozofija života, kod raznih autora ima i različite varijante. O tim pitanjima se mogu iznositi različita mišljenja, voditi debata i sučeljavanje stavova, da bi se došlo do novih pregnuća. Naravno, i sam dijalog, koji među filozofima vodi, on nema pretenziju da jedan pravac potisne drugi, kao što je to bilo jedno vrijeme slučaj sa marksizmom, koji je ubrzo postao ideologija, čime je sam sebe stavio na tapet, jer je postao problem. U istinskoj filozofiji, kroz dijalog, se nalazi rješenje, ali to “rješenje” ne snosi u sebi i ime pobjednika, niti pobijeđenog, već samo nosi uspostavu uma. Zato, u bitne uvjete među ljudske komunikacije, koja esencijalno uzevši jest komunikacija ljudskih svijetova jedne moguće filozofije života, koliko se razvila zahvaljujući slobodi mišljenja, toliko i problematici svijeta koja je nezaobilazna u brojnim humanističkim stremljenjima da istinski podupre tvaranje *pogleda na svijet* (dunjaluk).

Zaključne napomene

Filozofija života (njem. lebensphilosophie) – predstavlja filozofsku koncepciju koja ima svoj predmet, koja, kao takva, poima *totalitet* - kao cjelinu života. Prema ključnim nosiocima ove filozofske koncepcije, naš intelekt ima u vidu samo ono što je opće i zajedničko, a pri tome zaposavlja sámú punoću života, tj. njegovu arhitektoniku. Prema misliocu, *Vil-*

hemu Diltaju, jednom od najzvučnijih predstavnika Filozofije života, život predstavlja *najneposredniju realnost*. Prema nekim predstavnicima ove filozofske orijentacije, ključne dimenzije sfere života treba suprostaviti sferi duha, zatim, emocije duše i intuicije. U biti, Filozofija života ispituje i temeljno proučava smisao, vrijednosti i ciljeve ljudskog života.

Pored toga, brojni izvori ove discipline nisu do sada temeljno rasvijetljeni, niti pak dostupni umnom viđenju. Tako da, sa stanovišta filozofije naroda, pod Filozofijom života, prije svega, podrazumijeva se životna mudrost, koja se prvenstveno ogleda u kazivanju smisla i vrijednosti života i to jezikom narodne izvornosti i duhovnosti.

Među najznačajnije predstavnike Filozofije života ima u slijedećim misliocima: *Šopenhaueru*, *Ničeu*, *Kjerkegoru*, *Diltaju*, *Bergsonu*, *Šeleru* i drugim, a kod nas u *Vujadinu Jokiću* i *Feridu Muhiću*.

Koncepcija Filozofije života se široko afirmirala sedamdesetih godina XX stoljeća. U prvoj četvrtini XX stoljeća, mnogi povjesničari filozofske misli vide njen razvoj u usponu. U tom kontekstu, ključne niti diskursa filozofije života vuku egzistencijalistički filozofi, personalisti, neohegelijanci, zatim pragmatični filozofi, fenomenolozi i dr.

Fundamentalni pojam Filozofije života jeste **“ŽIVOT”** – u svim svojim duhovnim i fizičkim manifestacijama. U tom kontekstu, jedno od ključnih teorijskih varijanti Filozofije života predstavlja filozofska koncepcija *Anri Bergsona*. Naime, Bergsonovo metafizičko-kosmološko tumačenje života, kosmički život predstavlja *“elan vital”*, tj. kao vitalnu silu kosmičke naravi.

U novije vrijeme susrijećemo sve razvijenija određenja Filozofije života, koje u sebi obuhvataju i takve sadržaje iz kojih će se vremenom obrazovati i razvijati brojne filozofske koncepcije, kao što su npr. Filozofija kulture, Intuicionalistička filozofija, zatim Filozofija kreacionalizma i dr. U tom smislu, Filozofija života nastoji da bude prepoznatljiv svetonazor (pogled na svijet), tj. koncepcija čovjeka koja u sebi na jedinstven način povezuje discipline ontologiju, gnoseologiju, estetiku, etiku i aksiologiju. Na taj način, Filozofija života ima u vidu totalitet bivstvovanja, tj. totalitet sa razvijenim sistemom misaonog pojmovnog aparata.

Rečeno posmodernističkim jezikom, Filozofija života, prije svega,

brani duhovne vrijednosti od naleta industrijske i postindustrijske civilizacije i pogubnosti zatiranja duhovnosti u životu koji nameće i postulira potrošačka psihologija, tj. psihologija potrošačkog društva.

Najzad, treba i ukazati na određene probleme koje nameću pojedine discipline duha. To se posebno odnosi na situaciju u vremenu, u kojem se općem univerzalizmu filozofije života, energično suprostavlja personalizam, ističući ličnost čovjeka kao neponovljivu individualnost u općem čovječanskom svijetu. Međutim, takvo stanovište je i potrebno za razvoj Filozofije života, jer ono direktno podupire iznalaženje novih duhovnih tvorevina i životnih sokova koji dolaze iz lietarature od kojih se Filzofija života sve više grana i razvija. Dakle, Filozofija života, kao duhovna koncepcija svijeta, misli ne samo sadašnjost, već i budućnost čovjeka, te kao takva izgrađuje i vlastitu budućnost.

Na kraju, možda ovaj prilog nije najbolji uvod u *Filozofiju života*, upravo u djelu koje je pred vama. Ali on, kao takav, izražava jedno originalno razmišljanje, tj. viđenje i osjećanje svijeta, kao načina života. Time se, traže odgovori na krucijalna pitanja života i smrti. U tom smislu, *filozofija života* nas uči (ikre), da je sve život, kako Dunjaluk, tako i Ahiret. Jasno, smrti ustvari i nema. Samo život prelazi iz oblika u oblik, iz kruga u krug! Prema tome, naš izbor treba da bude budućnost. Upravo iz tih razloga, filozofija nam je potrebna kao pogled na svijet i kao specifično nadahnuće, kako bi racionalno spoznali kako istinu, tako i našu budućnost. Jer, samo istinom se može pobijediti laž i zaustaviti širenje mraka koje je prisutno u ovom vremenu i prostoru.

SUMMARY

Autor u studiji "*Prolegomena za jednu moguću filozofiju života*", koju je stvarao nakon višedecenijskog promišljanja i življenja, kako na diskursu Istoka, tako i Zapada, problematiziranja smisla i putokaza filozofije, slijedeći Diltajev, Bergsonov, Al-Atasov, Muhićev i Tomovićev epistemološki put u poimanju svijeta i života. Riječ, najsažetije rečeno, o uvodnoj studiji – u kompleksno djelo "*Filozofija života*". Pored pristupa i zaključnih napomena, u ovom specifičnom ogledu razmatrana su sljedeća pitanja: Polazište filozofije života – svijest, volja, znanje i kretanje; Smisao bavljanja filozofijom; Određenje filozofije u kontekstu ljudske egzistencije; Diskurs kritičke filozofije; Šta je filozofija života?; Utemeljenje filozofije života, Uspostavljanje kontinuiteta filozofije života; Šta, zapravo želimo?; Tri kruga pitanja; Filozofska legitimacija; Kantovo pomanje života, Diltajeva filozofska slika svijeta, Smisao života, Prevladavanje pozicija idealizma i materijalizma; Živjeti svoj život – um i duh nikada ne stare; Iza života – mišljenje ne može egzistirati; Planetarna tehnika i filozofija; Filozofija života i moderni svijet; Pogled na svijet iz perspektive filozofije života. Jasno, radi se o prvom sistematiziranom projektu iz oblasti Filozofije života, kao centralnom pitanju, kojim otvara niz novih pitanja u cilju rješavanja dilema modernog mišljenja pri susretu ideja spiritualnog duha Istoka do pragmatičko-pozitivističkog diskursa Zapada, sve u cilju razvojnih mogućnosti filozofije obrazovanja, kao ključne pod-discipline filozofije života.

Ključne riječi: *čovjek, filozofija, život, svijet, duh, filozofija života, istok, zapad, prolegomena, put, filozofska pitanja, planetarna filozofska slika, pozicija kritičkog mišljenja, racio, um, egzistencija, smisao, svijest, savjest, volja, znanje, kretanje, utjeha.*

Ph.D. ŠefketKrcić

Prolegomena For OnePossible Philosophy of Life

The author of the study, "*Prolegomena to a possible philosophy of life*", which was created after decades of thinking and living, in the discourse both of the East and the West, problematizing sense and the sign of philosophy, following Dilthey, Bergson, Al-Atas, Muhić and Tomic's epistemological way in the understanding of the world and life. Word, in summary, in the introductory study - in a complex work "*Philosophy of life*". In addition to access and concluding observations, in this particular experiment, the following issues were discussed: Home philosophy of life - mind, will, knowledge and movement; purpose of practicing the philosophy; Definition of philosophy in the context of human existence; critical discourse of philosophy; What is the philosophy of life?; Foundation of philosophy life, establishes continuity philosophy of life; What we really want?; Three rounds of questions; philosophical legitimation; Kant's understanding of life; Dilthey's philosophical view of the world; The meaning of Life; Overcoming the position of idealism and materialism; Live your life - the mind and the spirit never get old; Behind life - an opinion cannot exist; Planetary techniques and philosophy; philosophy of life and the modern world: Look at the world from the perspective of philosophy of life. Clearly, it is the first project in the field of systematized philosophy of life, as the central issue, which opens up a range of new issues in order to resolve the dilemma of modern thought the idea of meeting the spiritual East to the spirit pragmatic positivist discourse of the West, with the aim of development opportunities of philosophy of education, as key sub-disciplines of philosophy of life.